

**Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
құқық қорғау органдары академиясы**

ИДИРИСОВ АЛМАС САПАРБЕКОВИЧ

**«Есірткі, психотроптық заттармен, сол тектестермен, прекурсорлармен
өткізу мақсатымен заңсыз жұмыс істеудің қылмыстық-құқықтық
аспектілері»**

**«7М12301-Құқық қорғау қызметі» мамандығы бойынша
Ұлттық қауіпсіздік және әскери істер магистрі
дәрежесін алуға арналған жоба**

**Ғылыми жетекші:
Арнайы заң пәндері
кафедрасының доценті
заң ғылымдарының кандидаты,
әділет кеңесшісі Е.Е. Қаженов**

Қосшы, 2021 жыл

Түйіндеме

Диссертациялық жобада есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізудің қылмыстық құқықтық сипаттамасы беріледі.

Сонымен қатар Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің ақпараттары келтіріліп, талдау жасалады. Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізудің қылмыстық құқықтық сипаттамасы беріледі. Тақырыпқа байланысты жазған ғалымдардың еңбектері келтіріліп, әдебиет көздеріне сілтемелер жасалады. Қарастырылып жатқан тақырыпта автор олардың теориялық немесе практикалық құндылығы болып табылатын өз тұжырымдарын келтіреді. Мақала тақырып аясындағы қызығушылық танытатын теориялық және практикалық қызметкерлерге, сонымен қатар осы тақырыптағы оқырмандарға арналған.

Резюме

Диссертационный проект содержит уголовно-правовую характеристику незаконного изготовления, переработки, приобретения, хранения, перевозки, пересылки либо реализации наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов.

Также будет дана и проанализирована информация комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Дается уголовно-правовая характеристика незаконного изготовления, переработки, приобретения, хранения, перевозки, пересылки либо реализации наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов в целях сбыта. Приводятся труды ученых, писавших по теме, ссылки на литературные источники. В рассматриваемой теме автор приводит свои выводы, которые могут иметь теоретическую или практическую ценность. Статья адресована заинтересованным теоретическим и практическим работникам в рамках темы, а также читателям в данной теме.

Summery

The article contains a criminal-legal description of the illegal manufacture, processing, acquisition, storage, transportation, shipment or sale of narcotic drugs, psychotropic substances, and their analogues.

The information of the Committee on Legal Statistics and special accounts of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan will also be given and analyzed. Criminal-legal characteristics of the illegal manufacture, processing, acquisition, storage, transportation, transfer or sale of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues for the purpose of sale are given. The works of scientists who wrote on the topic, references to literary sources are given. In this topic, the author presents his conclusions, which may have theoretical or practical value. The article is addressed to interested theoretical and practical workers within the framework of the topic, as well as to readers in this topic

МАЗМҰНЫ

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	5
КІРІСПЕ	6-12
1. Есірткі, психотроптық заттармен, сол тектестермен, прекурсорлармен өткізу мақсатымен заңсыз жұмыс істеудің қылмыстық-құқықтық аспектілері	
1.1 Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату объектісі және саралануы	13-24
1.2 Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратудың объективті жағы және саралануы	25-33
1.3 Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратудың субъективті жағы және саралануы.....	34-49
1.4 Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратудың субъектісі мен саралануы.....	50-60
2. Есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымының алдын алу және кінәлілерді жазалау шаралары	
2.1 Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратуда кінәлі тұлғаларды жазалау шаралары.....	61-68
2.2. Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының алдын алу шаралары.....	69-76
2.3 Виктимологиялық профилактиканың өзекті мәселелері.....	77-82
ҚОРЫТЫНДЫ	83-86
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ	87-90
ҚОСЫМША	91-92

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

Аталған магистрлік жобада келесідей белгілер мен қысқартулар қолданылады:

ҚР - Қазақстан Республикасы

ӘҚБтК - Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодекс

ОАӨАҰО - Орталық Азия өңірлік ақпараттық орталығы үйлестіру орталығы

БАО - бас ақпараттық орталық

ІМ - Ішкі істер министрлігі

ІО - ішкі істер органдары

БҰҰ - Біріккен Ұлттар Ұйымы

РКФСР - Ресей Кеңестік Федеративтік Социалистік Республикасы

РФ - Ресей Федерациясы

БАҚ - бұқаралық ақпарат құралдары

ТМД-Тәуелсіз мемлекеттер достастығы

КСРО - Кеңестік социалистік республикалар одағы

АҚШ - Америка құрама штаттары

ҚАК - Қылмыстық-атқару кодексі

ҚК - Қылмыстық кодекс

ҚПК - қылмыстық процестік кодексі

Кіріспе

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Бұл диссертациялық зерттеу Қазақстандағы есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратуға қарсы іс-қимыл бойынша қылмыстық заңнама және криминологиялық шаралар мәселелері бойынша практикалық ұсыныстарды теориялық әзірлеуге және тұжырымдамаға арналған.

Диссертацияның авторы есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес мәселелерін зерттеу мен зерттеудің кешенді тәсілі негізінде қылмыстық заңнаманың тиімділігін арттыруға бағытталған бірқатар тұжырымдамалық ғылыми-практикалық ережелер мен ұсыныстарды, есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды қылмыстық таратуға қатысы бар адамдарға қатысты криминологиялық ықпал ету шараларын негіздейді.

Диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігі. Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты 2019 жылдың 2 қыркүйегіндегі Қазақстан халқына арналған жолдауының бір бөлігін азаматтардың құқықтары мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арнап, жыныстық зорлық-зомбылық, педофилия, есірткі тарату, адам саудасы, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық және басқа да ауыр қылмыстарға қатысты қолданылатын жазаны шұғыл түрде қатаңдату қажет деп атап өтіп, бұл мәселені шешуді Парламентке және Үкіметке тапсыраған болатын [1].

Берілген тапсырманы жүзеге асыру мақсатында, 27.12.2019 жылы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру және жеке адам құқықтарының қорғалуын күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына қол қойған болатын [2].

Есірткі қылмысының халық денсаулығы мен өскелең ұрпақтың ертеңгі болашағы үшін президенттің осындай жүйелі тапсырма беруі зерттеу тақырыбының өзектілігін айшықтап тұрғанын байқауға болады.

Заңнамаға сәйкес, ҚР ҚК-нің 297-бабына толықтырулар енгізілген. Яғни, аталған баптың 3-бөлігі «электрондық ақпараттық ресурстарды пайдалану арқылы және қоғамдық орында жасалған іс-әрекеттер» деген тармақтармен толықты.

Себебі, қазіргі қоғамда адамдар тікелей қарым қатынассыз, интернет желілерін (мессенджерлерді) пайдалана отырып қоғамдық орында қылмыстық әрекеттерін жасауда. Сондықтан бұл жаңашылдық бүгінгі таңда заңсыз есірткі айналысы аясында өзекті болып отырған мәселені шешуге тікелей бағытталған деп санаймын.

Зерттеудің мақсаты.

Осы жұмыстың жалпы мақсаты Қазақстан аумағында есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды таратудың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық ерекшеліктерін зерделеуден және Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы есірткі құралдары мен психотроптық заттарды қылмыстық таратқаны үшін қылмыстық жауаптылықты негіздеуден тұрады.

Жобаның қойылған мақсатына жету үшін келесідей міндеттер қарастырылады:

1) есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы іс-қимылды ұйымдастырудағы қылмыстық саясат ұғымын, мазмұны мен қағидаттарын ашуға байланысты проблемаларды зерделеуді жүзеге асыруға міндетті,

2) есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратуға қарсы күресті жүзеге асыруда қылмыстық саясат жүргізудің негізгі бағыттарын айқындауға міндетті,

3) есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратқаны үшін қылмыстық жауаптылықтың ұғымымен, мақсаттарымен және функцияларымен байланысты мәселелер шеңберін белгілеуге; ,

4) есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату біліктілігінің теориялық негіздерін әзірлеу және негіздеу,

5) есірткі құралдары мен психотроптық заттарды заңсыз тарату құрамының элементтері мен белгілеріне заңдық талдауды жүзеге асыруға міндетті,

6) есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды қылмыстық заңсыз таратудың жасалуына кінәлі адамдарға қатысты жазалау шараларының жүйесін ұсынуға міндетті,

7) есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының алдын алу шараларын тұжырымдауға міндетті.

Диссертациялық зерттеудің объектісі. Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратуға қарсы іс-қимыл саласында дамып келе жатқан әлеуметтік қатынастар жүйесі, сондай-ақ оның заңдылықтары, ерекшеліктері мен үрдістері болып табылады.

Зерттеу пәні. қылмыстық заңнамаға, криминологиялық және салыстырмалы құқықтық талдауға негізделген есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратудың себептік-факторлық кешенін және осы әрекеттері үшін қылмыстық жауаптылық пен жазаның негізін құрайды.

Тақырыптың зерттеу деңгейі мен ғылыми зерттеулермен байланысы. Қылмыстық заң және есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы криминологиялық күрес проблемасының өзектілігі мен күрделілігі біздің республикамызда, сондай-ақ ТМД елдерінде көптеген ғалымдардың осы проблемаға деген қызығушылығының артуына алып келді. Қазақстанда есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрестің қылмыстық-құқықтық және криминологиялық проблемаларын теориялық әзірлеумен Н.М. Әбдіров, М.Қ. Интықбаев, Ш.Е. Құрманбекова, Т.М. Нәрікбаев, М.О. Нүкенов, Б.С. Сәрсекөв, Н.А. Сартаева, К.Р. Сарықұлов, А.А. Смағұлов, Г.Х. Фетқұлов және басқалары белсенді айналысады. Бұл проблеманың теориялық аспектілері З.О. Ашитов, К.Ж. Балтабаев, И.Ш.Борчашвили, У.С. Джекебаев, Н.О. Дулатбеков және т.б. Ресей Федерациясының және ТМД-ның басқа елдерінің ғалымдары көптеген

ғылыми еңбектерді қылмысқа, есірткі немесе психотроптық заттардың таралу қаупіне қарсы тұру мәселелеріне арнады. Олардың ішінде Г.А.Аванесов, Т.А.Боголюбова, Б.С. Волков, Я. Гилинский, Ю.В. Голик, С.Д. Гринко, В.Н.Кудрявцев ерекше назар аударуға лайық. Одан басқа Н. Ф.,Кузнецова, Я. Лебедева, А.В. Наумова, Ю. Фоменконыда атап өтпеске болмайды.

Осыны ескере отырып, қорғауға мынадай ережелер енгізілді:

1. Қазақстан Республикасының 27.12.2019 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру және жеке адам құқықтарының қорғалуын күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңымен, ҚР ҚК-нің 297-бабына толықтырулар, яғни, аталған баптың 3-бөлігі «электрондық ақпараттық ресурстарды пайдалану арқылы және қоғамдық орында жасалған іс-әрекеттер» деген тармақтармен толығына байланысты ҚР ЖС-ның «Есірткінің, психотроптық заттардың, сол тектестер мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қатысты істер бойынша заңнаманы қолдану туралы» 1998 жылдың 14 мамырындағы N3 нормативтік қаулысына келесідей толықтыруларды енгізуді ұсынылады:

«Технологияның көмегімен шығу тегі анықталған және нақтыланған, есірткі сатушы мен сатып алушының арасындағы мәміле сәтті аяқталған дерек бойынша хат алмасудағы ақпаратты кінәлінің «Өткізу» әрекетін дәлелдейтін саралау белгісі ретінде санау»

- «Технологияның көмегімен шығу тегі анықталған және нақтыланған, өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, тасымалдау, жөнелту, жымқыру, қорқытып алу, тұтынуға көндіру мәліметтері бар хат алмасудың ақпараттарын күдіктінің қылмыстық ниетін білдіретін негізгі фактор ретінде қарау».

2. Есірткі заттарын дайындау кезінде пайдаланылатын кейбір химиялық заттардың есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлардың құрамына кірмей қалуы тажирбиеде шешімін табылмағандықтан қазіргі таңда Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Қазақстан Республикасында бақылауға жататын

есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлар тізімін, Заңсыз айналымда жүргені анықталған есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестер мен прекурсорларды шағын, ірі және аса ірі мөлшерге жатқызу туралы жиынтық кестені, Есірткі, психотроптық заттардың құрылымдық формулаларындағы сутегі, галогендер және (немесе) гидроксильді топтар атомдарын алмастырғыштар тізімін бекіту туралы» *(ары қарай- Үкімет қаулысы)* 2019 жылдың 3 шілдесіндегі №470 қаулысына «Диацетондық спирт», «Бутилацетат» және «Альфа-бромвалерофенон» химиялық заттарын прекурсорлар ретінде қосу ұсынылады.

Сонымен қатар, ҚР ЖС-ның «Есірткінің, психотроптық заттардың, сол тектестер мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қатысты істер бойынша заңнаманы қолдану туралы» 1998 жылдың 14 мамырындағы N3 нормативтік қаулысына, «Егер, диацетондық спирт, бутилацетат және альфа-бромвалерофенон химиялық заттарының жиынтығы бір есірткі затының құрамынан табылса, кәнілінің әрекетін ҚР ҚК-нің 11-тараудың тиісті баптарымен саралау қажет» деген толықтыру ұсынады.

3. Трансұлттық есірткі қылмысының кеңейтілген ауқымы бүгінгі таңда әлеуметтік қасіретке айналып қана қоймай, ұлттың қауіпсіздігіне де қатер төндіруде. Есірткіге тәуелді адамдардың санының өсуі, елдің генофондына төнген қауіп деуге болады. Халық денсаулығы мен олардың өмірі мемлекеттің ең қымбат қазынасы екенін ескерсек, бірінші кезекте күш жігерді есірткімен күреске жұмсаған абзал дер едік. Осы жағдайларға байланысты есірткі құралдары мен психотроптық заттардың таралуына қарсы Виктимологиялық алдын алу шараларын ұйымдастыру аса қажеттілікті туындатып, өзекті мәселеге айналып отыр. Әсіресе жастарды есірткіден қорғау мәселесіде маңызды деуге болады. Сондықтан, есірткі қылмыстарының алдын алу шараларын ұйымдастыру бүгінгі қоғамда уақыт күттірмейтін сұрақ.

Осы бағытты ілгері дамытып, белгілі бір нәтижеге қол жеткізу үшін келесідей шараларды ұйымдастырып, жүйелі түрде жүргізіп тұру қажет.

- Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігімен есірткіге қарсы бағдарлама әзірленіп, соның аясында орта мектептердің 9-11 сынып оқушылары мен жоғарғы оқу орындарының студенттері арасында аптасына бір рет жиын немесе сынып сағаттары жоспарға сәйкес жүргізіліп тұруы қажет. Себебі, мектептің 9-11 сыныпты аяқтаған оқушылар мектеп қабырғасынан кетіп, үлкен өмірге қадам басады. Олардың дұрыс бағытта болуларына үлкен септігі тиері анық.

Зерттеудің нормативтік базасы және эмпирикалық негізі.

ҚР Конституциясы, ҚР Президентінің жарлықтары мен жыл сайынғы халыққа жолдаулары, ҚР-ның қылмыстық кодексі, ҚР-ның процестік кодексі қылмыстық заңнаманың нормалары және өзге де нормативтік құқықтық актілер құрайды.

Зерттеудің теориялық негізі. Отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері, сондай-ақ диссертацияның (жобаның) проблематикасына қатысты монографиялық жұмыстары, мерзімді баспасөздегі мақалалары, ғылыми-практикалық және теориялық конференция материалдары.

Зерттеудің әдіснамалық негізі. Талдау, синтез, салыстырмалы-құқықтық талдау әдістері, тарихи-құқықтық, логикалық-заңды, құрылымдық-функционалдық және техникалық-құқықтық әдістер.

Ғылыми жаңалық. Диссертацияда (жобада) зансыз есірткі айналымының өзекті мәселелері мен негізгі себептері анықталып, олардың шешу жолдары жан-жақты зерттеліп қарастырылды.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының арнайы құқықтық пәндер кафедрасында, сондай-ақ Нұр-сұлтан қаласы полиция департаментінің тергеу басқармасында халықтың денсаулығына қарсы қылмыстар бойынша, зерттелетін санаттағы істерді ашудың және тергеп-тексерудің тактикалық дағдылары зерделенді, практикалық іске асыру жөніндегі негізгі ережелер, ұсыныстар мен ұсынымдар талқыланды.

Халықтың денсаулығына қарсы қылмыстарының алдын алуға байланысты өзекті мәселелерді шешу жөніндегі ұсыныстар Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының ғылыми мақалалар жинағынан көрініс тапты.

Диссертацияның құрылымы. Зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне, сондай-ақ мәселенің ғылыми даму деңгейіне байланысты, кіріспеден, жеті бөлімді қамтитын екі тараудан, қорытындыдан, қолданылған дереккөздер тізбесінен, қосымшалардан тұрады.

1. ЕСІРТКІ, ПСИХОТРОПТЫҚ ЗАТТАРМЕН, СОЛ ТЕКТЕСТЕРМЕН, ПРЕКУРСОРЛАРМЕН ӨТКІЗУ МАҚСАТЫМЕН ЗАҢСЫЗ ЖҰМЫС ІСТЕУДІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

1.1. Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату объектісі және саралануы.

Қылмыстық құқық теориясында дәстүрлі түрде негізгі ұстаным бар, оған сәйкес қылмысты саралау процесі қылмыс құрамының әр элементін зерттеумен ажырамас байланыста және логикалық бірлікте болады.

«Қылмыстық-құқықтық саралауда - жасалған қылмыстық іс-әрекеттің нақты мән-жайлары қылмыстық заңда көрсетілген мән-жайлардың типтік белгілерімен салыстырылады деп атап көрсетті профессор Б.А.Куринов. Әрбір қылмыстың нақты мән-жайлары төрт топқа жүйеленуі мүмкін: объектіге, объективті жағына, субъектіге және субъективті жағына байланысты мән-жайлар» [3,60].

Яғни, қылмыстың қылмыстық-құқықтық саралануы қылмыстың барлық белгілері мен белгілерін құқықтық талдауға негізделген. Бірлесіп қылмыс құрамын құрайтын элементтерге заңдық талдау жасаудың өзі жасалған қылмыс фактісінде болған барлық жағдайларды қисынды түсінудің едәуір күрделі және көп сатылы процедурасы болып табылады.

«...Қылмысты саралау және шындық фактісін білу, оның ауқымы мен мазмұны қылмыстық-құқықтық нормамен негізделген құқықтық ұғымдардың жиынтығымен (ең алдымен қылмыс құрамымен байланысты) «бұзу» ретінде қарастырылады» [4,16].

Қылмыстық құқық теориясында ғалымдар қылмыс құрамының құрамы мен біліктілігін құқықтық талдау процесін қай элементтен және белгілерден бастау керек деген мәселені әр түрлі шешеді.

Сонымен, профессор Б.А. Куринов осыған байланысты, ең алдымен, қылмыс объектісі, содан кейін объективті жағы, субъект және субъективті жағы талданған кезде, мұндай дәйектіліктің дұрыстығы туралы пікір айтылды [3,58].

Профессор Б.А. Куриновтың пікіріне қарсылық білдіре отырып, профессор А. Рарог «қылмыстың басқа элементтеріне жататын құрамның белгілері анықталғанға дейін, көп жағдайда қылмыс объектісі туралы алдын-ала ештеңе айту мүмкін емес» деп жазады [5,35-36].

Қылмыс объектісі бірден, өте сирек – конституциялық құрылыс негіздеріне, жыныстық бостандыққа және т.б. қол сұғу кезінде анықталады. Көптеген жағдайларда, – дейді А. Рарог – мұны істеу мүмкін емес, өйткені объект қылмыстың нақты жағдайы емес, қылмыстық заңмен қорғалатын әлеуметтік қатынас, сондықтан оны тікелей «анықтау» мүмкін емес, бірақ әрқашан қылмыс жасаудың нақты жағдайларын талдаудан туындайтын шешім».

Профессор Л.Д. Гаухман Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінде қылмыстың объективті жағы неғұрлым толық және жан-жақты сипатталғанын, нақты деректерді қылмыс құрамымен психикалық салыстыру оны сипаттайтын белгілерден басталатынын айтады» [6,313].

ҚК-нің 3-бабына сәйкес қылмыстық жауаптылықтың жалғыз негізгі қылмыс құрамы заңмен бекітілген. Қылмыс құрамының элементтерінің немесе белгілерінің ең болмағанда біреуінің болмауы қылмыс құрамының болмауына байланысты қылмыстық жауаптылықты болдырмайды. Осы жағдайларға байланысты қылмыс құрамының элементтері мен белгілері жиынтығында бірдей мәнге ие және басқалармен салыстырғанда қылмыс құрамының бірде-бір элементіне белгілі бір артықшылықты немесе артықшылықты мән берілмеуі керек. Алайда, қылмысты саралау үшін қылмыстық-құқықтық норманы іс жүзінде қолдану мәселелерін әзірлеуде, тәртіпті анықтау, қылмысты саралаудың белгілі бір ережелерін белгілеу, біздің ойымызша, өте өзекті мәселе болып көрінеді.

Қылмысты саралау процесінде тәртіпке қол жеткізу, ең алдымен, қылмыс құрамының элементтерін заңды талдауда кезектілікті белгілеуді қамтиды. Әрине, ғалымдардың қылмыс құрамының объективті жағының белгілерін зерттеудің орындылығы туралы пікірі, егер біз қылмыстық-

құқықтық норманың диспозициясында, әдетте, қылмыс құрамының объективті жағының белгілерін сипаттау тұжырымдалатын болса, орынды болады. Алайда, біздің ойымызша, бұл жағдайды қылмыстың біліктілігі қылмыс құрамының объективті жағының белгілерін талдаудан басталуы керек деген тұжырымның пайдасына анықтаушы ретінде тану екіталай. Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінде баптардың диспозициясы және қылмыстың субъективті жағының белгілері кездеседі: кінәнің қасақана немесе абайсызда жасалған түрі, қылмыстың жасалу мақсаты, қылмыстық әрекеттің себептері көрсетіледі. Бірақ бұл саралау кезінде қылмыс құрамының элементтерін құқықтық талдаудың кезектілігі мен дәйектілігін белгілеу мәселесін шешуге әсер етпейді.

Баяндалған ережелерге байланысты, бізге профессор Б.А. Куринов ұсынған қылмыс құрамының элементтері мен белгілерін оның біліктілігі процесінде құқықтық талдаудың реттілігі туралы ұсыныс дұрыс болып көрінеді: 1) қылмыс объектісін анықтау және оның біліктілігі; 2) қылмыс құрамының объективті жағының белгілерін анықтау және біліктілік мәселелері; 3) қылмыс субъектісінің белгілерін зерттеу және дұрыс біліктілік жолдарын іздеу; 4) қылмыс құрамының субъективті жағының белгілерін заңды талдау және дұрыс біліктілік мәселелерін шешу.

Есірткінің немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының құрамын заңды талдауда қол сұғу объектісінің белгілерін анықтаудың алдыңғы қатарына шығару, ең алдымен, есірткінің қылмыстық таралуы нәтижесінде қоғамның жас ұрпағының – жастар мен кәмелетке толмағандардың денсаулығы мен имандылығына қауіп төндіретіндігімен байланысты, өйткені біздің қоғамның бұл бөлігі нашақор болу мүмкіндігіне көбірек ұшырайды.

Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз айналымымен байланысты барлық тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар 2018 ж.- 332299, 2019 ж.– 248292, 2020 ж. - 193232 [7].

Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату құрамының элементтері мен белгілерін құқықтық талдаудың реттілік жүйесінде бірінші кезекте қылмыс объектісінің белгілерін ұсыну жаңа қылмыстық заңда, ең алдымен, жеке адамның мүдделеріне қамқорлық жасау және қорғау туралы негізгі идеяға негізделген. Жеке тұлғаның мүдделері шеңберіне қылмыспен күресті жандандыру үшін аса маңызды және жоғары өзектілігін білдіретін басқа мүдделерден басқа, қол сұғушылықтан, қазақстандықтардың денсаулығы мен имандылығынан қорғау кіреді.

Қылмыс объектісінің проблемасы және қылмыстық құқық теориясы мен заң практикасындағы қол сұғушылық объектісінің белгілері бойынша біліктілік мәселелері даулы және күрделі мәселелердің бірін құрайды. Көптеген ғылыми зерттеулер, соның ішінде іргелі ғылыми еңбектер қылмыс объектісі туралы ілімге арналған. Алайда, ТМД елдерінде қылмыстық заңнаманы реформалағаннан кейін, қазіргі уақытта одан да көп күш жұмсалды деп айтпағанда, осы мәселе төңірегінде пікірталас қызуы төмендемейді.

«Қылмыстың объектісі, – деп жазады профессор Н. Кузнецова, - бұл құқық бұзушылыққа бағытталған, қылмыс нәтижесінде келтірілген немесе зиян келтіруі мүмкін. Қылмыстық құқықпен қылмыстық қол сұғушылықтан қорғалатын маңызды әлеуметтік құндылықтар, мүдделер, игіліктер қылмыстың объектісі болып танылады [8,197-198].

Мүмкін, қылмыс объектісінің ең көп кездесетін анықтамасы осы қылмыстық-құқықтық ұғымды қылмыстық әрекеттің бағыты ретінде қарастыруға азаяды. Өз кезегінде, «қылмыс бағытталған нәрсе» тіркесі қылмыстық заңмен қорғалатын игіліктің, құндылықтың бір түрі ретінде түсіндіріледі. Сонымен қатар, объект ажырамас құрамдас бөлік түрінде, яғни қол сұғу объектісінің белгілері бойынша қылмысты дұрыс саралау проблемасын жасау аясында қылмыс құрамының элементі ретінде зерттеледі.

Кеңестік қылмыстық құқық курсына белгілі криминалист ғалымдар қылмыс объектісін сипаттай отырып: «қылмыстық заңмен қорғалатын кез-

келген әлеуметтік қатынастар қылмыс объектісі бола алады. Қылмыстық заңмен қорғалмағандар қылмыс объектісі бола алмайды. Әдетте мұндай шараларды қолдану қоғамға үлкен қауіп төндіретін осындай шабуылдармен байланысты» [9,111-112].

Қылмыс объектісіне байланысты мәселелерді әзірлеу кеңестік қылмыстық құқықта міндетті түрде қоғамдық қатынастармен және жасалған әрекеттің қоғамдық қауіптілігімен бірдей болды. Осындай ғылыми көзқарасты қолдай отырып, кеңестік қылмыстық заңның ерекше бөлігінің тақырыптарында қорғалған көптеген диссертациялар объектіні қоғамдық қатынас ретінде түсінуден бірауыздан шығатыны атап өтілді.

Нысанды мұндай түсіну кеңестік қылмыстық заңдағы қылмыстың кеңестік жүйенің немесе Социалистік Заңның негіздері үшін қауіпті әрекет ретінде материалдық тұжырымдамасымен тығыз байланысты» [9,112-113].

Алайда, кеңестік қылмыстық құқықтағы объектінің мәнін мұндай категориялық түсіну кейіннен сот-медицина ғалымдары біртіндеп қайта қарай бастады. Сонымен, профессор В.К. Глистин қоғамдық қатынастарды түсіну туралы өзінің тұжырымдамасын мына сөздермен алға тартты: «барлық ғалымдар қылмыс объектісі әрқашан әлеуметтік қатынастар болып табылатын бір тұжырымдамадан шыққан... бірақ жоғарыда келтірілген ереже бойынша, қылмыс объектісінің Социалистік қылмыстық құқық жүйесімен проблемасы ешқашан таусылмайды. ...бұл тек осы жерден басталады, өйткені сот практикасы үшін маңызды біліктілік мәселелерін шешу үшін объектіні тек қылмыс жағынан ғана емес, сонымен бірге белгілі бір қылмыстық әрекеттің құрамдас бөлігі ретінде зерттеу қажет» [10,4].

Өткен ғасырдың жетпісінші жылдарының басында біздің қазақстандық ғалым, профессор Е. Қайыржанов қоғамдық қарым-қатынастардың «өзегі» ретінде қызығушылықты зерттеу және зерттеу арқылы қылмыс объектісін түсінудің өзінің ғылыми тұжырымдамасын негіздегенін атап өткен жөн. Жалпы, Ерекше және жеке диалектикалық категорияларға сүйене отырып, профессор Е. Қайыржанов әлеуметтік қатынастарды қылмыс объектісінің

өзегі ретінде, ал қызығушылық өз кезегінде осы ядроның «өзегі» ретінде қарастыру керек деген тұжырымдамалық ережені алға тартты [11].

Криминалист ғалымдар қылмыс объектісін түсінудің жаңа тәсілдерін іздегенімен, қоғамдық қатынастарға артықшылық беруді барлық дерлік заңгерлер бірауыздан қолдады. Ғалымдар арасындағы қылмыс объектісін түсінуге мұндай көзқарасты XX ғасырдың соңына дейін табуға болады.

Бұл әсіресе адамға қарсы қылмыстарға, ең алдымен кісі өлтіруге қатысты. ...Осыған байланысты қылмыс объектісінің теориясын қылмыстық заңмен қорғалатын әлеуметтік қатынастар ретінде жалпы әмбебап теория ретінде тануға болмайды. Сондықтан объектінің теориясына құқықтық игілік ретінде оралуға болады ... осылайша, - дейді А. Наумов - қылмыстық іс-әрекетке қол сұғатын және қылмыстық заңмен қорғалатын артықшылықтар мен мүдделерді қылмыс объектісі ретінде тану керек» [12,84-85].

Жоғарыда аталған ғалымдар профессор В.К.Глистин мен Е.И.Қайыржанов қылмыс объектісі проблемасының теориялық дамуына арналған өздерінің іргелі монографиялық еңбектерінде қылмыс объектісінің теориясына қоғамдық қатынас ретінде күмән келтірмеді. Керісінше, олар өз жұмыстарының мазмұнынан көрініп тұрғандай, бұл теорияны әр түрлі күш-жігермен толықтырды және дамытты.

Жоғарыда айтылған пікірлерге байланысты, біздің ойымызша профессор А.В. Наумовтың жарияланған жаңа тұжырымдамасын жариялай отырып, қылмыс объектісінің теориясы туралы мәселе бойынша оның қазіргі түсінігінде қылмыстық құқық ғылымында қылмыс объектісінің мәселесін зерттеудің жаңа ғылыми көкжиектері ашылды.

Е. Новоселов қылмыс объектісін сипаттауда әлеуметтік қатынастар теориясын мұқият сынға алып, қол сұғу объектісі туралы өзінің анықтамасын ұсынды. «Қылмыс объектісі, – деп жазады ол, - кімге қарсы жасалған адам, яғни, материалдық немесе материалдық емес құндылықтары қылмыстық-құқықтық қорғауға қойылған кезде қылмыстық жауапкершілікке тартылатын адамдар немесе көптеген адамдар. Нәтижесінде бұл адамдарға зиян

келтіріледі немесе зиян келтіру қаупі туындайды» [13,135].

Жаңа көзқарас Г. Новоселова қылмыс объектісін түсіну, ең алдымен, әлеуметтік қатынастардың дәстүрлі теориясынан қылмыс объектісі ретінде алшақтатуда және белгілі бір нақты қылмыс кімге және не бағытталғандар арқылы қылмыс объектісін анықтауға тырысқанда, автор жеке тұлғаларды немесе олардың жиынтығын түсінеді. осы адамдардың материалдық немесе материалдық емес құндылықтары, қылмыстық заңды қорғауға алынып, қылмыстық шабуылға ұшырайды, нәтижесінде бұл адамдарға зиян келтіріледі немесе зиян келтіру мүмкіндігі пайда болады. Әрине, бұл анықтаманы нақтылау қажет.

Құқықтық әдебиеттерде бұл тәсілге және қылмыс объектісінің анықтамасына елеулі қарсылықтар айтылған. А. Пашновскаяның айтуынша, «қылмыс объектісін бұлай түсіну заң шығарушының ұстанымына да, жалпы мағынасына да қайшы келеді. Мұндай түсінік қылмыстың объектісі мен нысаны түсінігін өзгертеді».

А. Пашковская профессор А.В. Наумовтың тұжырымдамасымен келіскен жөн деген тұжырымға келеді, оған сәйкес қылмыс объектісі қылмыс қол сұғатын жақсы, қызығушылық деп танылады [14,199-200].

А. Пажковскаяның Г. Новоселовқа қатысты өткір сынын түсіндіруге болады. Біздің ойымызша, Г. Новоселов шынымен шешім қабылдағанда, қылмыс объектісі ұғымының көлемінің құрылымында қылмыс объектісі мен тақырыбының қоспасы болған кезде олардың объектінің және қол сұғушылық объектісінің белгілері бойынша нақты біліктілігі туралы немесе жеке қылмыстарды анықтауда қиындықтар туындаған кезде түсіндіруге болады.

О. Зателепин қылмыстық құқықтағы объект проблемасының қазіргі жағдайына өте маңызды сипаттама береді: «қылмыс объектісінің жалпы теориясының қазіргі категориялық аппараты өте дамыған және қылмыстың объектісі мен заты туралы түсініктерді, қылмыс объектілерінің жіктелуін (түрлерін), қылмыс объектісіне зиян келтіру механизмін және басқа да бірқатар ережелерді қамтиды. Бұл ретте, - деп жазады О. Зателепин,

парадоксалды деп мойындалуы керек, егер ғалымдардың көптеген мәселелер туралы көзқарастарының салыстырмалы бірлігі болса, шындықтың қандай құбылысы қылмыстың объектісі, яғни қылмыстың объектісі болып табылатындығы туралы түбегейлі мәселе төңірегінде әлі де өткір пікірталастар бар» [15,29-31].

Сұрақтың осындай жазықтықта тұжырымдалуы біз үшін өте орынды болып көрінеді, өйткені бұл әртүрлі ғалымдардың еңбектерінің жоғарыда келтірілген үзінділерінен көрініп тұрғандай, қылмыс объектісі деп нені түсіну керек деген сұраққа әлі де нақты жауап табу қиын.

О. Зателепин: «қылмыс объектісі туралы пікір күрделі, көп өлшемді әлеуметтік – құқықтық құбылыс ретінде жалпыға бірдей танылған. «Қылмыс объектісі» терминімен белгіленген шындық құбылысын дұрыс анықтау алдымен қалаған шындықтың «контурларын» (шекараларын) белгілеуді талап етеді. Бұл мәселені шешу үшін осы құбылыстың төрт жағын бөліп көрсету жеткілікті деп санаймыз: 1) философиялық; 2) аксиологиялық (құндылық); 3) әлеуметтік (материалдық); 4) құқықтық (формальды)» [15,29-31].

Қылмыс объектісінің мәнін мұндай егжей-тегжейлі қарастыру, біздің ойымызша, жоғарыда келтірілген негізгі сұраққа жауап іздеу тұрғысынан белгілі бір ғылыми көзқарасқа ие: қылмыс объектісі деп нені қарастыру керек.

Қылмыс объектісі феноменін сипаттаудың аксиологиялық (құндылық) жағы қылмыстық заңмен қорғалатын игілік, мүдде сияқты іргелі ұғымдарды нақтылау үшін перспективалы бастама болып табылады. Шын мәнінде, қылмыстық құқық теориясында дәстүрлі түрде қылмыстық-құқықтық нормалар мен институттар жүйесі әлеуметтік организмнің қалыпты жұмыс істеуі үшін маңызды іргелі әлеуметтік құндылықтардың жиынтығын әртүрлі қол сұғушылықтардан қорғауға бағытталған деген түсінік қалыптасқан. Бұл жерде қылмыстық заңмен қорғалатын игіліктер, мүдделер мен құндылықтар жиынтығының мазмұны мен мәнін ашатын нақты суретті жасау өте орынды. Осы мәселелерді нақтылап, О. Зателепин былай деп жазады: «аксиология

тұрғысынан алғанда, қылмыстық заңмен қорғалатын іргелі әлеуметтік құндылықтар құқықтық, оның ішінде қылмыстық-құқықтық реттеудің мақсаты болуы керек. Бұдан шығатыны, қылмыс объектісі сыртқы әлемнің белгілі бір құбылысы ретінде «құндылық-мақсат» (аксиологиялық аспект) қасиеттеріне ие болуы керек» [15,29-31].

Жоғарыда келтірілген ережелерден қылмыстық құқық теориясында оның қазіргі түсінігінде қылмыс объектісі туралы келесі қорытынды жасауға болады.

1. Қылмыс объектісінің қоғамдық қатынас ретіндегі теориясы қазіргі қылмыстық-құқықтық ғылымның жетістіктерін ескере отырып, түбегейлі қайта қарау мен қайта қарастыруды қажет етеді.

2. Әлеуметтік қауіпті әрекетке қол сұғатын артықшылықтар мен мүдделер тұрғысынан қылмыс объектісінің проблемасын зерттеу және зерттеу перспективалы болып көрінеді.

3. Қылмыстық заңды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауға алынған «құндылық-мақсат» қасиеттері бар сыртқы әлемнің белгілі бір құбылысы ретінде қылмыс объектісін тану идеяларына негізделген аксиологиялық тұжырымдама қылмыс объектісі проблемасын одан әрі теориялық тұрғыдан дамыту үшін өзектілігін арттырады.

Қылмыс объектісінің мәнін қазіргі заманғы сипаттау және түсіну мәселелері бойынша қылмыстық құқықтың жалпы бөлігінің іргелі теориялық тұжырымдары мен ережелері қылмыстың жекелеген түрлерінің объектісі туралы сөз болғанда, қылмыс объектісінің проблемасын теориялық тұрғыдан дамытуға, сондай-ақ белгілі бір қылмысты қол сұғу объектісінің белгілері бойынша саралау мәселелерін шешуге қолданылуы және таралуы мүмкін.

«Халықтың денсаулығы мен адамгершілігі, – деп жазады профессор Н.М. Әбдіров, – бұл өзара байланысты ұғымдар, сондықтан заң шығарушы аталған мүдделерге қол сұғатын қылмыстарды қылмыстық кодекстің жеке тарауына орналастырды.

ҚК-нің 10-тарауында көзделген қылмыстардың рулық объектісі халықтың денсаулығын және қоғамдық имандылықты қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады.

Бірқатар қылмыс құрамдарында, – деп жалғастырады профессор Н.М. Әбдіров, – қол сұғу нысанасы бар, мысалы, есірткі құралдары (297-бап, ескі ред.259)» [16,523].

Яғни, профессор Н.М. Әбдіровтың пікірінше, халық денсаулығы мен адамгершілік сияқты категориялар қисынды өзара байланыста және заң шығарушы осы жағдайларды ескере отырып, оларға қол сұғушылық үшін жауапкершілікті Ерекше бөлімнің дербес тарауына қарастырған.

Профессор Н.М. Әбдіров қарастырылып отырған қылмыстардың жалпы объектісі-халықтың денсаулығы мен моральға қол сұғудан қорғауды қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар.

Ресей Федерациясының криминалист ғалымдары халықтың денсаулығы мен қоғамдық моральға қарсы қылмыс нысанын басқаша сипаттайды. Сонымен, К. Щергин, ф.халықтың денсаулығы мен қоғамдық моральға қарсы қылмыстардың жалпы объектісі қоғамдық қауіпсіздік болып табылады, ал халықтың денсаулығы мен қоғамдық мораль осы қылмыстардың түрлік объектісі болып табылады деп санайды» [17,430].

С.В. Полубинская «Халықтың денсаулығы мен қоғамдық мораль» осы қылмыстардың нақты нысаны ретінде танылады, ал ол қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпті рулық объект деп атайды» [18,267].

Мұндай тәсіл қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстар бізде ҚК-нің 9-тарауы деп аталатын ұқсас атаумен қарастырылған деген мағынада қарсылық тудыруы мүмкін. Шынында да, солай. Сонымен бірге, есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымы өзінің қоғам мүдделеріне ықтимал қатері арқылы өзінің ауқымы бойынша халықтың денсаулығын қорғау мүдделерінен әлдеқайда асып түсетінін және біздің мемлекетіміз бен қоғамымыздың денсаулығына, генофондына және

адамгершілік негіздеріне әлеуетті қатер төндіретінін айқын фактіні жоққа шығару екіталай.

Осы ережелердің барлығы біздің республикамызда есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуы мен айналымы қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіп мүдделеріне қол сұғады деген тұжырымды қолдайды.

Біздің Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің құрылымдық ерекшелігі қылмыс объектісінің үш буынды жіктелуіне назар аударумен сипатталады, олар: 1) жалпы; 2) жалпы; және 3) тікелей қол сұғу объектісі; ал Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігі объектілердің бес түрімен ұсынылған:

1. Жалпы, яғни қылмыстық заңмен қылмыстық қол сұғушылықтан қорғалатын барлық қоғамдық қатынастардың, мүдделердің жиынтығы;

2. Біріктірілген (топ үсті), жақын әлеуметтік қатынастар тобынан тұрады, соның негізінде қылмыс құрамы Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің тәуелсіз бөлімдеріне біріктіріледі;

3. Біртекті әлеуметтік қатынастар тобын қамтитын рулық (рулық объектінің негізінде Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің жүйесі құрылады);

4. Түрлік;

5. Тікелей объект-зиян келтіретін белгілі бір әлеуметтік қатынас [19,185-187].

Жоғарыда келтірілген салыстырудан айқын көрініп тұрғандай, біздің Республикамыздың Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің құрылымдық ерекшелігі Ресей Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінен айтарлықтай ерекшеленеді.

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің құрылымы теориялық және практикалық тұрғыдан біздің Республикамыздың Қылмыстық кодексінің қазіргі құрылымымен салыстырғанда үлкен артықшылыққа ие екендігі сөзсіз.

Теориялық тұрғыдан алғанда, қылмыс объектілерінің бес буынды жіктелуі қылмыс объектісінің проблемасын теориялық тұрғыдан дамыту тұрғысынан қазіргі қылмыстық құқық теориясының даму деңгейіне сәйкес келеді. Практикалық тұрғыдан алғанда, қылмыстарды қылмыс объектілерінің белгілері бойынша дұрыс саралау мәселелерін шешу үшін Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің нормаларын қолдану объектілерді бес буынды жіктеуге байланысты қол сұғу объектілері түрлерінің ауқымы едәуір кеңейтілген жағдайда ыңғайлы болып көрінеді.

Жоғарыда келтірілген пікірлерге байланысты Ресей Федерациясының заң шығару қызметінің оң тәжірибесін алу және біздің Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің құрылымын Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексіндегі сияқты, біздің Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің құрылымындағы бөлімдер мен тарауларды ескере отырып өзгерту тұрғысынан біздің Республиканың Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің құрылымын қайта қарау перспективалы болып көрінеді.

Профессор Н.М. Әбдіров «жаңа Қылмыстық кодекстегі қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары республикадағы өзгеріп жатқан есірткі ахуалына тиімді тежейтін және реттейтін әсер етуде қоғамның қажеттіліктеріне сәйкес келмейді»деп жазады [20,42].

Бұдан әрі профессор Н.М. Әбдіров «есірткіге байланысты барлық қылмыстардың рулық объектісі ретінде халықтың денсаулығы мен қоғамдық қауіпсіздікті тану қажет»деген қорытынды жасайды [20,42].

Профессор Н.М. Әбдіровтың пікірінше, қаралып отырған қылмыстардың санаттарын «есірткі немесе психотроптық заттар саласындағы қылмыстарды»дербес тарауға бөлу заңды [20,42].

бұл ұсыныстар біздің еліміздің Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің құрылымын өзгерту арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

1.2. Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратудың объективті жағы және саралануы.

Қылмыстық құқық теориясында қылмыстың объективті жағы қылмыстық заңмен қорғалатын объектіге әлеуметтік қауіпті қол сұғудың сыртқы актісі ретінде қарастырылады, яғни ерікті мінез-құлық актісі көрсетілген объектіге зиян келтіруде немесе оған зиян келтіру қаупін тудыруда көрінеді [21,102].

Қылмыстық құқықта қылмыстың объективті жағы қылмыс құрамының міндетті элементі ретінде қылмыстық заңмен қорғалатын объектіге қол сұғатын әлеуметтік қауіпті әрекеттің сыртқы жағы ретінде сипатталады. Егер неғұрлым нақты болса, онда бұл объективті жағы қылмыс түрінде байқалып, сыртқы акт қоғамдық қауіпті қол сұғу алынған қорғауына қылмыстық заңда нақты айқындалған нысан. Қол сұғушылықтың сыртқы актісі сыртқы әлемде объективті әлемде көрінетін және нәтижесінде қылмыстық заңмен қорғалатын объектіге зиян келтіру немесе объектіге зиян келтірудің ықтимал қаупін жасау түрінде салдарға әкелетін адамның мінез-құлқынан көрінеді.

Қылмыстың объективті жағының мазмұнына мыналар кіреді: іс-әрекет немесе әрекетсіздік түрінде көрінетін әлеуметтік қауіпті әрекет, әлеуметтік қауіпті әрекетті жасау нәтижесінде іс жүзінде пайда болатын салдар және жасалған әлеуметтік қауіпті әрекеттің салдары арасындағы себептік байланыс.

Қылмыстық құқық теориясында криминалист ғалымдар қылмыстың объективті жағын белгілі бір статикалық, қозғалмайтын ұғым ретінде емес, керісінше, бізді қоршаған әлемдегі әртүрлі өзгерістерге әкелетін динамикалық, қозғалатын құбылыс ретінде қабылдайды және бағалайды. Осыған байланысты академик В.Н. Кудрявцев ол былай деп жазады:»қылмыстың объективті жағы-бұл субъектінің қылмыстық әрекетінен (әрекетсіздігінен) басталып, қылмыстық нәтиженің басталуымен аяқталатын оқиғалар мен құбылыстардың дәйекті дамуы тұрғысынан оның сыртқы жағынан қарастырылатын заңмен қорғалатын мүдделерге әлеуметтік қауіпті

және заңсыз қол сұғу процесі» [22,9].

Яғни қылмыстың объективті жағы нақты өмірде белгілі бір процесс ретінде сипатталады. Кез-келген процесті бөлшектеуге болады және оны белгілі бір, кезең-кезеңмен қозғалыста зерттеу және зерттеу үшін ұсынуға болады. Академик В.Н. Кудрявцев осы процестің даму кезеңдерін атайды 1) әрекет (әрекетсіздік); 2) қылмыстық нәтиженің басталуы.

Демек, қылмыстың объективті жағын орналастыру процесі қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделерге, игіліктерге, құндылықтарға қол сұғатын әрекет немесе әрекетсіздік жасаудан басталады және қылмыстық нәтиженің басталуымен немесе пайда болу мүмкіндігімен аяқталады.

Қылмыстық құқық теориясында қылмыстың объективті жағын, қылмыстың объективті жағы мен қылмыс құрамының объективті жағы ұғымдарын сипаттау мен ажыратуды түсіну мәселесін шешу қызу пікірталас тудырады. Қылмыстың объективті жағы ұғымының көлемі қылмыс құрамының объективті жағы ұғымынан әлдеқайда кең, нәтижесінде қылмыс құрамының объективті жағы кінәлінің қылмыстық жауаптылығы мен қылмысты саралау мәселелерін шешу үшін маңызды болады деген болжам бар. Профессор М. Ковалев «қылмыс құрамының объективті жағы – бұл қылмыстық әрекеттің сыртқы жағын сипаттайтын заңды маңызды белгілердің жиынтығы», – деп жазады [13,135].

А.Н. Игнатов профессор М. Ковалевтің пікірімен келісе отырып, «қылмыстың объективті жағы нақты жасалған қылмысты сипаттайтын барлық сыртқы белгілер мен жағдайларды қамтиды. Олардың барлығы тергеу және істі сотта қарау процесінде белгіленуге және бағалануға тиіс.

Алайда, қылмыстық жауаптылықтың және қылмысты саралаудың негіздерін анықтау үшін тиісті қылмыстық-құқықтық нормада көрсетілген қылмыстың объективті белгілері ғана маңызды» [23,115].

Ғалымдардың жоғарыда келтірілген ережелеріне сәйкес, қазіргі қылмыстық құқық теориясындағы қылмыстың объективті жағын ғалымдар жасалған әлеуметтік қауіпті әрекеттің сыртқы белгілері мен жағдайларының

барлық кешенін қамтитын кең ұғым ретінде білдіреді. Қылмыс құрамының объективті жағы тек қылмыс құрамының тәуелсіз элементі ретінде объективті тарап шеңберіндегі мамандандырылған белгілермен ғана шектеледі. Қылмыс құрамының объективті жағының көрсетілген мамандандырылған белгілері жасалған әлеуметтік қауіпті әрекетті саралау мәселелерін шешуге қызығушылық тудырады.

Қылмыстық құқық теориясында қылмыс құрамының объективті жағының элементтері міндетті және міндетті емес деп аталады. «Бұл таза шартты жіктеу – деп жазды профессор Б.А. Куринов, -. Сонымен қатар, біршама дәл емес терминологияға ие. Алайда, қылмыстың объективті жағының элементтерін бөлудің бұл түрі пайдалы, өйткені ол заң шығарушының жеке қылмыстардың құрамын құрудағы олардың әртүрлі құқықтық мәні мен жалпы үлесін көрсетеді.

Қылмыстың объективті жағының міндетті элементтеріне заң шығарушы осы қылмыстардың құрамына кіретін жағдайлар жатады. Факультативтерге заң шығарушы тек жекелеген қылмыстардың құрамына кіретін элементтер кіреді» [24,71].

Жекелеген қылмыстарды қылмыс құрамының объективті жағының белгілері бойынша саралау процесінде әрбір жағдайда қылмыстың объективті жағын сипаттайтын міндетті және факультативтік белгілерді мұқият анықтау қажет.

Құрамның, жекелеген қылмыстың объективті жағы белгілерінің сипаттамасы қылмыстық құқықтағы қылмыс құрамының объективті жағының мазмұнын түсінуге және түсіндіруге бағытталған қылмыстық құқық теориясының келтірілген ережелеріне толық сәйкес келеді.

Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату құрамының объективті жағының мазмұнын талдай отырып, мынаны айтуға болады: оған, негізінен, кез-келген қылмыс құрамының объективті жағының мазмұнына бағытталған барлық сипаттамалық белгілер тән, бұған жоғарыда келтірілген теориялық тұжырымдар мен ережелер, республикамызда есірткінің заңсыз

таралуына қарсы күресті ұйымдастыру жөніндегі сот және тергеу тәжірибесінің материалдары дәлел бола алады.

Қазіргі уақытта біздің республикамызда есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың таралуына байланысты қалыптасқан криминогендік жағдай мынадай тұжырымдармен сипатталады: «посткеңестік кеңістікте Орта Азия есірткіні басқа өңірлерге қарағанда көбірек өндірді және пайдаланды, және қазір ол халықаралық жұртшылық үшін нақты есірткі қауіптілігін білдіреді. Статистика көрсетіп отырғандай, соңғы жылдары Орталық Азия елдерінде есірткі құралдарының заңсыз айналымы айтарлықтай өсті және соның салдарынан есірткі қылмыстарының саны артты. Сонымен қатар, бұл қайғылы үрдіске заңсыз көші-қон, трансұлттық халықаралық қылмысты үйлестіру, көршілеріміздің өмір сүру деңгейінің төмендеуі, жұмыссыздық, ақшаның жетіспеушілігі және басқа да әлеуметтік-экономикалық факторлар әсер етеді. Мұндай жағдайда Қазақстан қылмыстық әлем тарапынан назардың маңызды объектісі болып табылады [25].

Құқық қорғау органдарының есірткінің заңсыз айналымына қарсы күрес жөніндегі қызметінің жекелеген мысалдары есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату құрамының объективті жағы құрамының сипаттамасына бағытталған жоғарыда келтірілген ережелердің пайдасына да айтылады.

«Павлодарда локомотив және пойыз бригадаларын тексеру бойынша рейд жүргізу кезінде есірткі бизнесіне қарсы күрес тобының қызметкерлері криминалдық полициямен бірлесіп, қызметтік міндеттерін атқару кезінде есірткіден мас болған машинистің көмекшісін анықтады. Сондай-ақ, жұмыс орнында есірткі сатқан жолсерік ұсталды [25].

«Есепке қойылған есірткіге тәуелділердің саны артты, олардың әлеуметтік деңгейі өзгерді, жасы өте жас. Үйсіз және қараусыз балалар - қазіргі гавроши-еріткіштерді жұтады, жастар анаша мен темекі шегеді, содан кейін саналы түрде ауыр дәрі-дәрмектерге көшеді» [25].

Келтірілген ресми жарияланған мәліметтерден біздің республикада

есірткі құралдары мен психотроптық заттардың таралу ауқымы тұрақты ұлғайып, кеңейе түсетіні көрініп тұр. Жастардың, оның ішінде балалар мен жасөспірімдердің басым бөлігі есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды тұтынуға тартылуда.

«Есірткіні басқа адамдарға бір реттік пайдалану үшін өтеусіз беру, әдетте, нашакорлыққа тартылған кезде болады», – деп санайды К.Ш.Құрманов, «сонымен бірге бұл қылмыстың құрамын құрайды» [26,62].

Бұдан әрі, есірткіні тұтынуға бейімдеудің объективті жағының мазмұнын ашып, профессор К.Құрманов былай деп жазады: «объективті жағынан, мұндай қылмыс тек белсенді әрекетте көрінеді – есірткіні қолдануға ұсыныстар, кеңестер, сендіру, қорқыту немесе басқа әсер ету арқылы басқа адамды ынталандыру: темекі шегу, инъекция арқылы енгізу, ингаляция, жұту және т.б. кінәлі өзінің мақсатына жетті ме, жоқ па, біліктілік үшін маңызды емес» [26,62].

Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының 1998 жылғы 14 мамырдағы №3 нормативтік қаулысында есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды өткізу және тұтынуға көндіру мәселелері бойынша мынадай түсіндірмелер тұжырымдалады:

«Заңсыз өткізу деп есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, прекурсорларды бір адамның иелігінен басқасының иелігіне заңсыз өткізудің не берудің кез келген тәсілдерін (сату, сыйға тарту, борышты төлеуге, айырбастап беруге, қарыз беруге, басқа адамға инъекциялар енгізуге және т.б.) түсіну керек» [27,533].

Есірткіні тұтынуға көндіру ұғымының мазмұны мынадай түсіндірмелермен ашылады: «есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды тұтынуға көндіру деп басқа адамдардың оларды тұтынуға ниет білдіруіне бағытталған кез келген қасақана іс-әрекеттерді (көндірулер, ұсыныстар, кеңестер беру) түсіну керек. Адастыру, алдау, қорқыту және т.б.). Қылмыс адамға есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды тұтынуға итермелеу мақсатында ықпал ету жүйеге асырылған кезден бастап, оларды

тәуелді адам пайдаланғанына не қандай да бір себептерге байланысты қолданылмағанына (тәуелді адамның пайдаланудан бас тартуы, басқа адамдардың араласуы және т.б.) қарамастан, аяқталған болып табылады. Бұл ретте бұрын қабылдап жүрген адамның есірткі немесе психотроптық заттарды тұтынғаны жауапкершіліктің басталуы үшін маңызды емес» [28,533].

Есірткі немесе психотроптық заттарды сату және тұтыну тұжырымдамасының жоғарыда келтірілген анықтамаларынан көрініп отырғандай, осы ұғымдардың семантикасын «тарату» сөзінің мағынасымен сәйкестендіру тенденциясын байқау қиын емес, дегенмен іс жүзінде мұндай сәйкестендіру толығымен логикалық емес және дұрыс, егер біз қарастырылып отырған ұғымдарды толығырақ түсіндіруге жүгінсек.

Егер біз қарастырылып отырған тұжырымдамалардың мағынасы мен мазмұнын түсіндіретін дереккөздерге жүгінетін болсақ, онда келесі түсіндірмелерді табуға болады.

«Тарату дегеніміз – бұл нақты жұмыстың басқа бөлімінде айтылғандай - бір нәрсенің шеңберін кеңейту, көптеген адамдарға қол жетімді ету» .

Өз кезегінде, түсіндірме сөздіктегі «сату» термині «дайын өнімді, өнімді сату»дегенді білдіреді, «сендіру – қандай да бір әрекеттің, шешімнің қажеттілігіне сендіру» [29,262].

Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды таратуда көрінетін адамның іс-әрекеті барлық жағдайларда есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды іс жүзінде иеленуге рұқсат алатын адамдардың ықтимал шеңберін кеңейтуді білдіреді, ал өткізу көп жағдайларда есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды сатуға бағытталған іс-әрекеттермен сипатталады не бұл есірткіні кейіннен сату үшін әлеуетті клиенттерді іздестірумен байланысты іс-әрекеттер болуы мүмкін., есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымын адам алып жүрген сату мақсатының белгілері бойынша саралау туралы сөз болғанда.

Келтірілген ережелерге байланысты, бізге профессор Қ.Ш. Құрмановтың есірткі заттарын өткізу оларды сатудың кез келген түрінде көрініс табуы мүмкін деп есептейтін ұстанымы жеткіліксіз болып көрінеді.

Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды таратқаны үшін жауапкершілікті қарастыру нормаларының диспозициясына енгізу арқылы ҚК-нің 297-бабына толықтырулар мен өзгерістер енгізудің ұсынылып отырған нұсқасы ҚК-нің 297-бабында көзделген қылмыстар құрамдарының объективті жағы белгілерін сипаттаудың ауқымын айтарлықтай дәрежеде нақтылайды және кеңейтеді.

Егер сіз есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралу құрамының объективті жағының міндетті белгілерінің сипаттамасын елестетсеңіз, онда бұл Сипаттама, Біздің ойымызша, келесідей болуы керек.

Белгілі болғандай, әрекет немесе әрекетсіздік түріндегі әрекет қылмыс құрамының объективті жағының міндетті белгісі болып танылады. «Әрекет, яғни белсенді мінез-құлық-бұл қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінде қарастырылған барлық қылмыстардың 2/3 бөлігін құрайтын, тек іс-әрекет арқылы жасалуы мүмкін әлеуметтік қауіпті әрекеттің ең көп таралған түрі. Кез-келген әрекеттің негізінде адам белгілі бір мақсатты жүзеге асыруға саналы түрде бағытталған дене қозғалысы жатыр. Қылмыстық әрекеттің ерекшелігі, ол, әдетте, біртұтас адам әрекеті ұғымына сәйкес келмейді, бірақ адамның мінез-құлқымен байланысты бірқатар жеке актілерден тұрады» [30,199-200].

Есірткі немесе психотроптық заттарды Қылмыстық жолмен таратудың объективті жағы, біздің ойымызша, іс-әрекеттің белгілері бойынша да әрекет жасаумен сипатталады. Мұндай әрекеттер, әдетте, есірткі немесе психотроптық заттарды қоғамда, адамдар арасында таратуға бағытталған белсенді мінез-құлықта көрінеді. Қаралып отырған түрдегі белсенді мінез-құлық есірткі немесе психотроптық заттарды иемденуге нақты қол жеткізуге мүмкіндік беретін адамдар тобын кеңейту мақсатына жетуге деген ұмтылысты жүзеге асыратын адам саналы түрде жіберетін дене

қозғалыстарында есірткі немесе психотроптық заттардың таралу процесінде көрінеді.

Қылмыс құрамының объективті жағының келесі міндетті белгісі-қылмыстық салдары.

Құқықтану саласында қылмыстық салдарлар «нәтиже»терминімен анықталады. Қылмыстарға қатысты «нәтиже» термині адамның іс – әрекетінен туындаған, дәлірек айтқанда, осы әрекеттерден туындаған объектідегі өзгерістер-әлеуметтік қауіпті салдарлар ретінде түсіндірілуі керек деп саналады [13,135].

Есірткі немесе психотроптық заттардың таралуының қылмыстық салдары жиынтығында есірткі немесе психотроптық заттарды иеленуге жол ашылатын адамдар тобын кеңейту жөніндегі күш-жігерде көрінетін адам әрекеттерінің фактілерінен туындаған салдары ретінде біздің қоғам үшін белгілі бір зиянды нәтижені құрайды. Өз кезегінде, есірткі немесе психотроптық заттарға ие болу мүмкіндігі бар адамдар тобын кеңейту біздің республика халқының денсаулығы үшін қауіптілік дәрежесін арттырады, елдің қоғамдық қауіпсіздігінің мүдделеріне қауіп төндіреді.

Қылмыстық құқық теориясында салдардың маңыздылығын ескере отырып, қылмыстар материалдық және ресми композициялар деп аталады. «Барлық қылмыстар, - деп жазды профессор М.И. Ковалев – олардың салдары тұрғысынан екі үлкен топқа бөлуге болады: әлеуметтік қауіптің өзегі қылмыскердің әрекеті нәтижесінде пайда болған және өздері үшін қауіпті. Біріншісін сипаттай отырып, заң шығарушы материалдық құрамды тұжырымдайды,екіншіден, қылмыстық әрекетті сипаттаумен шектеледі – ресми құрам» [13,135],

қылмыстың салдары бойынша материалдық және формальды формулаларға жүйелеу қылмыстың нақты немесе ықтимал салдарын олардың қоғамдық қауіптілік дәрежесі бойынша реттеуге нақты мүмкіндік береді.

Қылмыстардың ресми құрамын құру туралы мәселелерді шешкен кезде заң шығарушы, ең алдымен, белгілі бір әрекеттің әлеуметтік қауіптілігінің жоғарылауын ескере отырып, ойларды басшылыққа алады.

Профессор М.И. Ковалев әрекеттің әлеуметтік қауіптілігінің тұжырымдамасы мен мәніне өз көзқарасын негіздей отырып, былай деп жазды: «құқық бұзушылықтардың табиғаты бір болғандықтан, заң нормаларын бұзатын әрекеттер, яғни мемлекет белгілеген адамдардың мінез – құлқының әмбебап ережелері, барлық бұзушылықтар әлеуметтік қауіп болып табылады. Осы немесе басқа заңды фактінің құқықтың әртүрлі салаларымен реттелетіні шешуші мәнге ие емес, өйткені қоғамдық қауіптен басқа реттеу объектісінің әртүрлі қасиеттері, атап айтқанда: осы қауіптің дәрежесі, норманы бұзудың ерекше сипаты, субъективті жақтың қасиеттері, субъект және т.б.» [31,62].

Осылайша, есірткі немесе психотроптық заттарды қылмыс құрамының объективті жағының белгілері бойынша тарату, кез-келген қылмыс сияқты, қылмыстық заңмен қорғалатын халықтың денсаулығы мен елдің қоғамдық қауіпсіздігін қорғау мүдделеріне қол сұғатын әлеуметтік қауіпті әрекет болып табылады. Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату құрамдарының объективті жағы деп адамдардың денсаулығына немесе елдің қоғамдық қауіпсіздігінің заңмен қорғалатын мүдделеріне зиян келтіретін не зиян келтіруі мүмкін адамның нақты қоғамға қауіпті мінез-құлқының сыртқы актісін ашатын белгілер жүйесін түсіну керек.

Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың кеңістікте ірі немесе аса ірі мөлшерде орын ауыстыруының белгілі бір адамдар тобын алып келетін және олардың ықтимал не нақты иеленуіне әкеп соғатын кез келген нысандарын есірткі немесе психотроптық заттардың қылмыстық таралуының объективті жағы ретінде сипаттау және оған біз ұсынған толықтырулар мен өзгерістер енгізілгеннен кейін ҚР ҚК 297-бабының тиісті бөліктері бойынша саралау қажет.

1.3. Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратудың субъективті жағы және саралануы

Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратудың субъективтік жағы қолданыстағы қылмыстық заңнамада қылмыстың субъективтік тарабы мәселелерін заңнамалық регламенттеудің ерекшеліктерін жеткілікті және дұрыс есепке алу, сондай-ақ қолданыстағы қылмыстық заңнамаға енгізілген өзгерістерге байланысты қылмыстың субъективтік тарабының проблемасын әзірлеуде қылмыстық құқықтың қазіргі заманғы теориясының жетістіктері жағдайында өзінің толық ашылуын таба алады.

Заң әдебиеттерінде заңда тұжырымдалған нұсқада кінәні субъективті айыптау принципін заңнамалық тұрғыдан бекіту, заңгер ғалымдар бір мәнді емес қабылданады және бағаланады. «Біз заң шығарушыға несие беруіміз керек, – деп жазады Козлов а.п., – заңда субъективті айыптау принципін тұжырымдаған заң шығарушыға, мойындауымыз керек, бірақ бұл өте анық емес. Біріншіден, заң шығарушы субъективті айыптауды объективті айыптаудан бас тарту түрінде көрсетеді, ал бұл қағидатты теріс объективті айыптауға жанама түрде жүгінбестен тікелей көрсету керек, өйткені құқық қолданушыға тікелей қылмыстық-құқықтық маңызы бар категориялармен, институттармен жұмыс істеу оңай, егер олар өздері заңда көрсетілсе» [32].

Қазіргі уақытта қылмыстық құқық теориясы мен қылмысқа қарсы күрес практикасында болып жатқан үрдістер тұрғысынан қылмыс құрамының субъективті жағы проблемасын әзірлеу қылмыстық заңнамаға енгізілген өзгерістерді, сондай-ақ біздің республикада қылмыстарға қарсы күрес практикасын ұйымдастыруда байқалатын өзгерістерді ескере отырып, субъективті тарап белгілерін сипаттауға және бағалауға байланысты іргелі ұғымдарды жаңа ұғыну міндеттерін шешуге тиісінше бағдарлануға тиіс.

Профессор А. Рарог қылмыстың субъективті жағы ұғымын және қылмыс құрамының субъективті жағының оның міндетті белгісі – кінәмен байланысын ашып, былай деп жазады: «қылмыстық құқық ғылымындағы

қылмыстың субъективті жағы қылмыс жасаумен тікелей байланысты адамның психикалық әрекетін білдіреді. Әлеуметтік қауіпті әрекеттің психологиялық мазмұнын құра отырып, қылмыстың субъективті жағы оның ішкі (объективті) жағы болып табылады. Қылмыстың субъективті жағының мазмұны туралы мәселе, дәлірек айтқанда, оның кінәсімен байланыстылығы.

Отандық қылмыстық құқық ғылымында, А. Рарогтың пікірінше, қылмыстың субъективті жағының психологиялық мазмұны адамның психикалық белсенділігінің әртүрлі формаларын сипаттайтын кінә, мотив және мақсат сияқты заңды белгілердің көмегімен ашылады деген пікір басым. Олар бір-бірімен тығыз байланысты және бір-біріне тәуелді, бірақ соған қарамастан тәуелсіз психологиялық құбылыстарды білдіреді, олардың ешқайсысы басқаларды құрамдас бөлік ретінде қамтуы мүмкін емес. Бұл белгілердің әрқайсысы әртүрлі мағынаға ие. Кінә, адамның өзі жасаған әлеуметтік қауіпті әрекетке және оның әлеуметтік қауіпті салдарына психикалық көзқарасының белгілі бір түрі-қылмыстың субъективті жағының өзегін құрайды, бірақ оның мазмұнын толығымен ашпайды. Бұл кез-келген қылмыстың міндетті белгісі. Алайда, кінәлі адам неге және не үшін қылмыс жасады деген сұрақтарға жауап бермейді. Бұл қылмыстың субъективті жағының мотиві мен мақсаты сияқты белгілері арқылы анықталады.

Қылмыстың себебі-кінәлі адам қылмыс жасау кезінде басшылыққа алған белгілі бір қажеттіліктерге байланысты ішкі ынталандыру. Мақсат-іс-әрекеттің немесе әрекеттің қажетті нәтижесінің субъективті бейнесі. Яғни, қылмыс субъектісі қол жеткізуге тырысатын болашақ Түпкілікті нәтиженің идеалды ақыл-ой моделі» [5,14-15].

Профессор А. Рарог келтірген қылмыстың субъективті жағын сипаттаудың ғылыми тәсілдері, біздің ойымызша, қазіргі уақытта және болашақта қылмыс құрамының субъективті жағы мәселесінің теориялық және практикалық дамуы үшін үлкен қызығушылық тудырады.

Шын мәнінде, кінә – бұл қылмыстың субъективті жағының міндетті белгісі. Кінә мен қылмыстың субъективті жағының арақатынасы туралы

шешім қабылдаған кезде мұндай қатынасты тым тар немесе кеңейтілген түсіндіруге жол берілмейді.

Профессор А. Парог қазіргі қылмыстық-құқықтық доктринада қылмыстың субъективті жағының табиғатын сипаттау мен бағалауға қатысты қылмыстық құқық ғылымында үстемдік ететін тұжырымдамалық көзқарастар қылмыстық құқық ғылымының қазіргі жетістіктері жағдайында қылмыстың субъективті жағы институтының сәйкесінше жаңа түсіндірмелерін іздеуге серпін береді.

Айта кету керек, біздің қазақстандық қылмыстық құқық теориясында да, бізге көрінетіндей, қылмыстың субъективті жағының қылмыстық-құқықтық мәні жеткілікті айқын емес: «қылмыстың субъективті жағы – бұл адамның жасаған әрекеті мен оның салдарына психикалық қатынасы».

Субъективті жағына мыналар кіреді: кінә, қылмыстың мақсаты мен бағыты.

Барлық осы белгілер бірге қылмыс жасаған адамның психикасында болатын ішкі процесті сипаттайды және адамның санасы мен еркінің оның жасаған әрекетімен байланысын көрсетеді. Осы белгілердің әрқайсысының мәні бірдей емес.

Кінә-кез-келген қылмыстың субъективті жағының міндетті белгісі. Кінәсіз қылмыс құрамы жоқ, сондықтан қылмыстық жауапкершілік жоқ.

Кінәдан айырмашылығы, Мотив пен Мақсат кейбір композициялар үшін міндетті, ал басқалары үшін субъективті жақтың міндетті емес белгілері болып табылады» [33,68].

Келтірілген анықтау субъективті тараптар жүргізіледі отчетливое ажырату белгілер арасындағы бұл элемент қылмыс құрамының яғни, бұған себеп, ниетпен және мақсаты қылмыс. Сонымен бірге, субъективті Тараптың белгілерін зерттеу қылмыс құрамының объективті жағының белгілерін талдаумен міндетті логикалық ажырамас байланыста қарастырылады. Субъективті жағының бұл сипаттамасы профессор Б.С. Утевский ұсынған «екі шарап» теориясының жандануын көрсетеді.

Қазіргі уақытта қылмыстың субъективті жағы проблематикасының пікірталас шиеленісі қылмыстың субъективті жағының жекелеген белгілерін заңнамалық тұрғыдан қалыптастыруға және қылмыстық құқық теориясындағы субъективті тарап ұғымын анықтауға сот ғалымдарының көзқарастарындағы сәйкессіздіктерге байланысты одан әрі күшейе түсуде. Осы болжамдар аясында профессор В.В. Лунеев ол былай деп жазады: «заң шығарушы қылмыстық-құқықтық қатынастардағы субъективті қатынастарды аз немесе аз жалпылама жалпылауға ұмтылу, әдетте, кем дегенде үш фактормен байланысты күрделі психикалық белсенділікті жеңілдетеді».

Біріншіден, объективті қабілетсіздікпен кез-келген шындықты тұжырымдамалар мен анықтамаларда жеткілікті түрде білдіруге болады. Адамның шағылысуы қарапайым емес, тікелей емес және тұтас емес екендігі белгілі; бұл объективті заңдылықтарды шартты және шамамен қамтитын бірқатар абстракциялардың, тұжырымдамалардың қалыптасуы мен қалыптасуының процесі.

Екіншіден, - деп жалғастырады В.В. Лунеев, – қылмыстық заңмен салыстырмалы түрде тар және таза заңды мәселелерді шешумен, олар терең психологиялық заңдылықтарды қамтымайды, психологиядан білім алады, қылмыстық заң дәстүрлі түрде психологияның даму деңгейінен артта қалады. Бұл артта қалу белгілі бір дәрежеде Заңның консерватизмімен және оның жеке анықтамаларының салыстырмалы тұрақтылығындағы практикалық қажеттіліктерімен байланысты.

Үшіншіден, қылмыстық құқықтың нақты негіздемелік анықтамаларға тартылуымен, соған байланысты барлық өзара ауысулар құрметті болатын қылмыстық мінез-құлықтың нақты психологиясында жоқ белгілі жеңілдетулерге, шектеулер мен дифференциацияларға баруға мәжбүр. В.В.Лунеев, «ең алдымен, субъективті сана мен субъективті Тараптың көптеген даулы және шешілмеген мәселелері осы жағдайлармен байланысты» деп санайды [34,6].

Профессор В.В. Лунеевтің әділ тұжырымына сәйкес, қылмыстың субъективті жағының даулы мәселелері қылмыстың субъективті жағының жекелеген негізгі аспектілеріне қатысты мәселелерді жеткілікті түрде заңнамалық реттеуден басталады, өйткені қылмыстық-құқықтық нормалар нақты өмірдің барлық нюанстары мен егжей-тегжейін сипаттау мен реттеумен қамти алмайды. Екінші жағынан, қылмыстың субъективті жағы белгілерінің сипаттамасы көбінесе психология саласындағы ережелер мен ұсыныстарға негізделгендіктен, қылмыстың субъективті жағы белгілерінің әртүрлі психологиялық сипаттамаларын дұрыс түсіну мүддесі үшін заң ғылымы психологиялық ғылымның қазіргі даму деңгейін жеткілікті түрде ескеріп, психологиялық ғылымның жетістіктеріне сәйкес қылмыстың субъективті жағының мәнін ашатын қылмыстық-құқықтық доктринаны дамытуда алға жылжуы керек.

Қылмыс құрамының субъективті жағының мазмұнымен қамтылған негізгі ұғымдар мен категориялар негізгі психологиялық категориялар мен ұғымдарға негізделген.

Өз кезегінде психологиялық ғылым үнемі дамып келеді, іргелі психологиялық ғылымның қолданбалы тұжырымдамалары мен категорияларының теориялық дамуы дамуда. Мұның бәрін қылмыстың субъективті жағы мәселесін теориялық тұрғыдан дамыту процесінде ескеру қажет.

Психология ғылымының іргелі ережелеріне тоқтала отырып, профессор В.В. Лунеев қылмыстың субъективті жағының мазмұнына кіретін жекелеген дәстүрлі категориялар мен ұғымдарды қайта қарау туралы қорытындыға келді.

«Қылмыстың субъективті жағы, -, - бұл қылмыскердің тұтастай жасалған қылмысқа және оның объективті сипаттағы жеке заңды маңызды элементтеріне психикалық қатынасынан тұратын қылмыстық мінез-құлықтың ішкі психологиялық сипаттамасы (әлеуметтік қауіпті әрекет немесе әрекетсіздік, қылмыстық салдарлар, әрекеттер мен салдар арасындағы

байланыс себебі, орны, уақыты, әдісі, құралдары, құралдары және басқа да жағдайлардағы қылмыс) деп жазады ол. Атап айтқанда бұл жалпы және ерекше қылмыстық-құқықтық маңызы бар бірқатар өзара байланысты әлеуметтік-психологиялық элементтерден тұратын салыстырмалы түрде күрделі құрылым. Оларға мыналар жатады: қылмыстың кінәсі, себебі мен мақсаты, қылмыс жасау процесінде адамның эмоционалды жағдайы» [34,6].

Профессор В.В. Лунеев ұсынған қылмыстың субъективті жағының анықтамасы оның мазмұнымен тек қылмыстық-құқықтық заңнаманы ғана емес, сонымен бірге қылмыс құрамының қарастырылып отырған элементінің құрылымын сипаттаудың таза психологиялық сапасы мен қасиеттерін де қамтиды.

Қазіргі заманғы психологиялық ғылым саласындағы іргелі ережелер мен ұсынымдарды жемісті пайдалану есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратумен байланысты қылмыстардың субъективті жағының маңызды аспектілерін сипаттау үшін ерекше перспективаны білдіреді. Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату, жоғарыда аталған жұмыста айтылғандай, есірткіні иеленуге белсенді ұмтылатын адамдар тобының тұрақты өсуіне, кеңеюіне бейім. Есірткі құралдарына және психотроптық заттарға сұраныс ауқымын кеңейту ретінде сипатталатын мұндай жағдай есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды сатып алуға деген сұранысты қоғамда талап етілетін көлемде және ауқымда олардың ұсынысымен қанағаттандыра алатын адамдар қызметінің жандануын тудырады.

Жоғарыда айтылған пікірлерге байланысты, біздің ойымызша, кінәнің нысандары, себептері мен мақсаттары, эмоционалды көңіл-күй және есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратумен айналысатын адамдардың жағдайы туралы сұрақтарға жауап іздеу жоғары өзектілікке ие болады. Есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының субъективті жағын сипаттауға, сондай-ақ қаралып отырған қылмыс санаттарының

субъективті жағының міндетті және факультативті белгілерін зерттеуге және зерттеуге жаңа ғылыми тәсілдерді іздеу қажет.

Есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының субъективті жағының міндетті белгісі-бұл кінә. Есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстардың құрамындағы кінә белгісі кінәнің қасақана нысаны ретінде сипатталады. ҚР ҚК-нің 19-бабының 1-тармағына сәйкес адам өзінің кінәсі анықталған қоғамға қауіпті іс-әрекеттері (әрекеттері немесе әрекетсіздігі) және қоғамға қауіпті зардаптардың туындауы үшін ғана қылмыстық жауаптылыққа жатады.

«Қазіргі қылмыстық құқық теориясында кінә санатын бірнеше аспектілерде қарастыру қажеттілігі туралы ұсыныстар бар, олардың әрқайсысы осы Тұжырымдаманың белгілі бір қырын көрсетеді.

1. Психологиялық аспект. Кінәнің мәнін аша отырып, заңгерлер интеллектуалдық және ерік-жігер сияқты ниет пен немқұрайлылықтың психологиялық ұғымдарын қолданады: сана, салдарды болжау және т. б.

2. Қылмыстық-құқықтық аспект ниет пен немқұрайлылық ұғымдары тек қылмыстарға қатысты қолданылатындығын көрсетеді.

Негізінде, ниет немесе абайсыздық кез-келген адамның мінез-құлқымен байланысты. Алайда, олар қылмыстық деп танылған әлеуметтік қауіпті әрекет жасалған жағдайда ғана қылмыстық-құқықтық маңызға ие болады.

3. Пәндік аспект қылмыстық-құқықтық аспектiмен тығыз байланысты. Бұл абстрактілі ұғым ретінде кінә жоқ дегенді білдіреді, ол белгілі бір әрекеттің орындалуымен байланысты болуы керек. Адам мүлдем кінәлі емес, бірақ белгілі бір қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылады.

Кінәні осындай объективті қарау кезінде ғана ойлар мен нанымдар, сондай-ақ қылмыспен объективті түрде байланысты болса да, бірақ кінәсі болмаған кезде жасалған әрекеттер үшін әділетсіз үкім шығару қаупі азаяды.

4. Кінәнің әлеуметтік аспектісі қылмыс жасаған адамның қылмыстық заңмен қорғалатын маңызды әлеуметтік-саяси құндылықтарға қол сұғатындығын білдіреді» [13,146].

Есірткіні немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату құрамының субъективті жағындағы кінәні сипаттау үшін қылмыстың жеке құрамына осы теориялық ұсыныстарды нақтылау тұрғысынан белгілі бір ескертпелермен келтірілген теориялық тұжырымдар мен ережелерді қолдануға болады.

Шын мәнінде, есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуындағы кінә адамның есірткі немесе психотроптық заттардың таралу фактісіне және мұндай таралудың пайда болатын немесе мүмкін болатын салдарына деген психикалық қатынасының ерекше түрі болып табылады, ол ниет түрінде көрінеді.

Кінәнің анықтамасы, оның психологиялық мазмұнның сипаттамасына сәйкестігі тұрғысынан, сондай – ақ кінәнің интеллектуалдық және ерікті сәттерін ерекше атап өту тұрғысынан, біздің ойымызша, профессор Ю.А.Красиков: «кінә – ол адамның қылмыстық заңмен көзделген психикалық көзқарасы ниет немесе немқұрайлылық түрінде жасалған іс-әрекетке және оның салдарына теріс немесе немқұрайды қарауды білдіреді деп жазады» [35,178].

Жоғарыда келтірілген анықтамаға сәйкес, есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының субъективті жағындағы кінә белгісін адамның психикалық көзқарасы ретінде бағалауға болады, ол есірткі немесе психотроптық заттардың кеңістікте қозғалуының әртүрлі формаларында көрінетін, адамның және қоғамның мүдделеріне теріс немесе немқұрайлы қарауды білдіретін осындай әрекеттердің салдарына жасалған әрекеттерге ниет түрінде көрінеді.

«Кінә ұғымының мұндай анықтамасы, – профессор Ю.А. Красиковтың пікірінше, кінәнің психологиялық мазмұны мен әлеуметтік мәнін ашуға мүмкіндік береді.

Кінәнің психологиялық мазмұны, оны сипаттайтын негізгі категориялар арасында орталық орын алады деп жалғастырады Ю.А.Красиков. Белгілі бір қылмыста көрінетін психикалық қатынастардың құрамдас элементтері-сана мен ерік. Сана мен ерік арақатынасының өзгеруі кінә формасын құрайды.

Кінәнің мазмұны ақыл-ойдың, ерік-жігердің және олардың арақатынасының жиынтығына байланысты.

Қылмыс жасаған кезде адам өзінің санасымен қылмыс объектісін, жасалған әрекеттердің (әрекетсіздіктердің) сипатын қамтиды, материалдық қылмыстардағы салдарларды алдын ала біледі (не болжай алады). Егер заң шығарушы қылмыстың белгілерін, мысалы, орнын, уақытын, жағдайын қамтыса, онда осы қосымша белгілерді түсіну кінәнің зияткерлік элементінің мазмұнына да енеді. Заң шығарушы жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайларды ескере отырып, қандай да бір қылмыс үшін қылмыстық жауаптылықты түсінсе немесе арттырса, онда осы қылмыс жасалған кезде бұл мән-жайлар кінәлінің санасында қамтылуға тиіс. Субъектінің зияткерлік қатынасы әртүрлі жағдайларға қатысты әр түрлі болуы мүмкін. Кейбір жағдайларды нақты түсінуге болады, ал басқалары, мүмкін, кейбіреулері дұрыс, барабар, басқалары әртүрлі дәрежеде қате.

Ерік-сананың практикалық жағы, оның қызметі адамның практикалық қызметін реттеу болып табылады. Мінез – құлықты ерікті реттеу-мақсатқа жету немесе белсенділіктен сақтау үшін ақыл-ой мен физикалық күш-жігердің саналы бағыты. Ерік-бұл адамның өзін-өзі анықтау және оның қызметін өзін-өзі реттеуде көрінетін қабілеті. Ерікті күш-жігердің арқасында адам өзінің мінез-құлқын басқарады, іс-әрекеттерін басқарады, мінез-құлқын құқықтық талаптарға бағындырады. Ерікті әрекет мақсат қояды, қаражатты жоспарлауды, оған қол жеткізуді, оны жүзеге асыруға бағытталған әрекеттерді қамтиды» [35].

Есірткінің немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының субъективті жағының құрамындағы кінәнің психологиялық мазмұны қарастырылып отырған кінә түрінің сипаттамалық сипаттамаларының кешенінде үлкен рөл атқарады. Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату барысында көрінетін психикалық қатынас процесінің құрамдас бөліктері есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратумен айналысатын адамның санасы мен еркі болып табылады. Қаралып отырған

әрекеттердегі кінәнің мазмұны ақыл-ойдың, ерік-жігердің және олардың арақатынасының жиынтығына байланысты.

Есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының субъективті жағының ерікті сәті адамның өзінің ақыл-ой және физикалық күш-жігерін есірткі құралдарына немесе психотроптық заттарға қол жеткізуге адамдардың барынша көп тобы үшін қол жеткізуді кеңейту мақсатына қол жеткізуге саналы түрде бағыттайтындығымен сипатталады. Бұл түрдегі ерікті акт есірткі немесе психотроптық заттарды тарату мақсатын қою, мақсатқа жету үшін құралдарды таңдау, жоспарлау, есірткіні тарату мақсатына қол жеткізуге бағытталған іс-қимылдардың нақты шеңбері сияқты міндетті кезеңдерді қамтиды.

Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратудың субъективтік жағы, сондай-ақ онымен аралас қылмыстардың басқа да құрамдары, мысалы, есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың контрабандасы кінәнің қасақана нысанымен сипатталады. Яғни, адам өз іс-әрекеттерінің әлеуметтік қауіптілігін біледі, әлеуметтік қауіпті салдардың пайда болу мүмкіндігін немесе сөзсіздігін болжайды және олардың басталуын қалайды. Бұл ретте алғашқы екі белгі-1) жасалатын әрекеттердің қоғамдық қауіптілігін ұғыну; 2) зиянды салдардың пайда болу мүмкіндігін немесе сөзсіз болуын алдын-ала болжау кінәнің интеллектуалдық элементінің мазмұнына жатады; ал үшінші белгі-адамның қалауы, қоғамдық қауіпті салдардың басталуын саналы түрде мойындауы, қылмыстың психологиялық сипаттамасының ерікті сәтіне жатады.

Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының зияткерлік ерекшеліктерін бағалау адам есірткіге қол жеткізудің әлеуетті мүмкіндігі бар не оны алатын адамдар тобының кеңею фактісінің жоғары әлеуметтік қауіптілігін сезініп қана қоймай, сондай-ақ адамдардың денсаулығына зиян келтіру сияқты салдарлардың туындау мүмкіндігін немесе болмай қоймайтынын нақты болжай алады деген қорытындыға әкеледі.

Кінәнің қасақана нысанын ұстауға деген ұмтылыс есірткі құралдарын

немесе психотроптық заттарды кеңістікте ірі немесе аса ірі мөлшерде тарату жөнінде белсенді күш-жігер жұмсауға жұмылдырылған және бағытталған адамның ерік-жігерінің көрінуімен сипатталады. Есірткі үнемі айналымда болып, айналасындағы адамдар талап етпейтін болып қалмауы үшін, есірткі немесе психотроптық заттардың тұтынушыларын немесе иелерін мүмкіндігінше көп адамдар контингентіне тартуға деген ұмтылыс азаяды. Мұнда ерік-жігердің психологиялық ерекшеліктері әртүрлі болуы мүмкін. Кінәні бағалау үшін адамның есірткі немесе психотроптық заттарды тарату бойынша белсенді іс-қимыл жасауға деген ықыласы мен көңіл-күйін анықтау және сәйкесінше өз тарапынан тұтынушы немесе есірткінің иесі болуға бел буатын адамдар санын кеңейту маңызды. Яғни, есірткі немесе психотроптық заттарды тікелей ниетпен заңсыз тарату түрінде қылмыс жасау орын алуда [36,69].

Бұдан басқа, есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратуда әшкереленген адамның кінәсінің дәрежесін бағалау үшін адамды ұғыну және алдын ала болжау сияқты бағалауды дұрыс түсіну және ажырату туралы мәселені шешу де маңызды емес.

А. Бикеев, хабардарлықты білдіру үшін адамның әрекет (әрекетсіздік) кезінде оның әдеттегі және ықтимал қауіпті салдары туралы білетіндігін және олардың пайда болу ықтималдығын түсінетіндігін анықтау қажет. Сондай-ақ, оның өмірінде оны ұрып-соғатын және хабардарлықты (жақын адамның қайтыс болуы және т.б.) өзгерте алатын оқиғалардың бар-жоғын тексеру керек, басқаша айтқанда, белгілі бір тұлғаның ерекшеліктерін ескере отырып, «қарапайым», «орташа» адам категориясынан бастау керек. Басқа жағдайларда, алдын-ала тергеу органдары қылмыс құрамының болуын болжап, құқық бұзушының кінәсін сот алдында дәлелдей алады» [37,12].

Профессор Б.С. Волков мотив тұжырымдамасының маңызды негіздерін ашып, былай деп жазды: «адамның белгілі бір мінез-құлқындағы Мотив ең алдымен ынталандырушы рөл атқарады, осы мінез-құлықты тамақтандыратын көзді анықтайды, басқаша айтқанда, жеке тұлғаның

белсенділігінің динамикалық жағын сипаттайды. Бірақ бұл мотивтің рөлі таусылмайды. Адамның іс-әрекетінің семантикалық сипаты оған да байланысты, яғни адамның мінез-құлқын қалай түсіндіретіні, оны қандай жағдайлармен байланыстыратыны, белгілі бір әрекеттерді орындау нәтижесінде қандай мақсат қойылғаны. Іс-әрекетті моральдық-этикалық бағалау мотивпен тікелей байланысты. Ол ішкі жарықпен адамның іс-әрекетін жарықтандырады, жақсылық пен жамандықты, нақты және жалған, адамгершілік және негізгі және т.б. ажыратуға көмектеседі, басқаша айтқанда, мотивтің мазмұны мен ерекшеліктеріне байланысты адам жасаған әрекет моральдық-этикалық бағалау тұрғысынан әр түрлі мағынаға ие болуы мүмкін» [38,3].

Профессор Б. С. Волковтың пікірінше, «еркін мінез-құлық шекаралары көбінесе субъективті жағдайларға, жеке қасиеттерге және жеке ерекшеліктерге байланысты». Сыртқы жағдайлар адамның мінез-құлқын нақты анықтамайды. Адам объективті мүмкіндіктерге де, жеке ниетіне де сәйкес мінез-құлықты өз еркімен таңдайды. Бұл субъективті жағдайларға байланысты, еркін мінез-құлықтың шекаралары кеңейе ме, тарыла ма, адам мораль мен заңның талаптарын орындай ма, әлде көрсетілген талаптарға қайшы келетін жеке ұмтылыстары. Бұл тұрғыда мінез-құлық мотивтері маңызды рөл атқарады. Кез – келген іс – әрекетте, -деп тұжырымдайды профессор Волков Б.С., - соның ішінде қылмыс жасаған кезде, адам тек бір мотивті басшылыққа алмайды. Әдетте мінез-құлықты таңдау көптеген мотивтермен, әртүрлі жоспар мен деңгейдегі мотивтермен бірге жүреді, олардың моральдық-этикалық бағасы жағынан бірдей емес және жеке тұлға үшін бірдей емес. Осы күрделі психологиялық процесс барысында «қарсы» және «қарсы» салыстырулар орын алады және әрекет ету туралы шешім қабылданатын мотив анықталады» [38,23-24].

Сонымен бірге, жеке алынған адамға объективті жағдайлардың, сыртқы мән-жайлардың әсер ету күші нақты адамды есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратумен байланысты мінез-құлықты

таңдауға оның ішкі келісімін білдіруге итермелейтін субъективті факторлар болмаған кезде, оны есірткі дилері немесе есірткі курьер болуға бел байлауға өз бетінше қабілетсіз болады. Есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуында көрінетін мінез-құлық мотивациясына өзара байланысты және өзара шарттылықта объективті (яғни сыртқы факторлар) және субъективті (жеке тұлғаның ішкі, жеке аспектілері) шешуші әсер етеді. Бұл жерде есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды тарату жөніндегі іс-шараларға қатысуға өзінің келісімін білдіретін адам мінез-құлқының жалпы өмірлік желісін де назарға алу қажет.

Академик В.Н. Кудрявцев дайындықты жоспарлау және қылмыстарды нақты жасау ісінде мотивациялық рөл атқаратын психикалық құбылыстар жүйесін тұжырымдап, ұсынды. В.Н. Кудрявцев бұл жүйеге мыналарды қамтиды: адамның қажеттіліктері мен қызығушылықтары; жоспарлар мен проблемалық жағдайлар; құндылық бағдарлары.

«Қазіргі адамның қажеттіліктері, бұл оның тарихи дамуының өнімі» - деп жазады В.Н. Кудрявцев. Егер сіз негізгі қажеттіліктерді жіктеуге және топтастыруға тырыссаңыз, сіз бірнеше деңгейден тұратын иерархиялық жүйені аласыз.

Қажеттіліктер, олардың қарқындылығы бойынша ерекшеленеді деп жалғастырды В.Н. Кудрявцев. Олар өткір, өзекті, өмірлік маңызды немесе, керісінше, қайталама, қажет емес болуы мүмкін. Қажеттіліктерді олардың қарқындылығына қарай келесі топтарға бөлуге болады: а) өмірлік қажеттілік, оны қанағаттандырусыз адамның жеке дағдарысы (аштық, шөлдеу, қауіпсіздік және т. б.) туындауы мүмкін.); б) қанағаттандырылуы пайдалы және жағымды қалыпты қарқындылық қажеттілігі, бірақ оны қанағаттандырудан бас тарту, үйренгендей, қайғылы салдарсыз (әлеуметтік қарым-қатынас, Білім және т.б.) көшірілуі мүмкін; в) қанағаттандырудан бас тарту Елеулі уайымдарға әкеп соқпайтын әлсіз қарқындылық қажеттілігі» [39,42-45].

Академиктер В.Н. Кудрявцев ұсынған адамның қажеттіліктері бірнеше деңгейге жіктелген жүйе адамның мінез-құлқының себептерін сипаттауда және өмірдің белгілі бір бағытын таңдауда адамның қажеттіліктерінің мәнін түсіну мәселесін шешуде үлкен қызығушылық тудырады және сөзсіз белгілі бір құндылық болып табылады. В.Н. Кудрявцев тұжырымдаған адамның негізгі қажеттіліктерін елестету керек схеманы, біздің ойымызша, адам қажеттіліктерінің мәнін әртүрлі деңгейлерде және әртүрлі дәрежеде түсіндіру тұрғысынан негізделген дәлелдер құруға мүмкіндік беретін әмбебап деп тануға болады.

«Біз қылмыстық мінез-құлықтың мотивациясын зерттейтіндіктен, біз қанағаттандырылмаған және заңсыз әрекеттерге (бұл жағдайда қылмыстық іс – әрекеттерге) жарамды себептер болып табылатын қажеттіліктер тобы туралы айтуымыз керек» -деп жазды В.Н.Кудрявцев [39,112-113].

Қылмыстық мінез-құлықтың мотивациясын зерттеу адамның қажеттіліктері мен тілектерін қанағаттандырмайтын жүйенің ерекшеліктерін анықтауға бағытталған, егер адам өзі үшін өзекті болған тілектерді, қызығушылықтар мен тілектерді қанағаттандыру үшін адам заңсыз мінез-құлық нұсқасын таңдаса. Елде қалыптасқан қолайсыз әлеуметтік-экономикалық атмосфераға байланысты көптеген жұмыссыздардың, қайыршылардың, үйсіз адамдардың, көше балаларының болуымен сипатталатын баспалдаққа дейінгі жағдайдың кеңеюі байқалады. Өз кезегінде, қылмыс алдындағы жағдайдағы адамдар контингентін есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымын ұйымдастырушылар есірткіні тарату және өткізу үшін белсенді пайдаланады. Оларды жұмыссыздар әскері, жарлылар, тұрақты мекені жоқ тұлғалар, панасыз балалар, есірткі сатушылар қалыптастырады.

Жоғарыда аталған жәйттардың қадам алдындағы күйінің мазмұны материалдық, әдетте, қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған мотивтермен байланысты.

«Осыны ескере отырып В.Н. Кудрявцев, материалдық қажеттіліктердің

төрт негізгі дәрежесін бөлуге болады: 1) адам ағзасының өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ететін өмірлік қажеттіліктер; 2) белгілі бір қоғамға немесе оның негізгі бөлігіне тән қажеттіліктердің қалыпты стандарты; 3) қанағаттандыру қоғамдық норма болып табылмайтын қажеттіліктердің көлемі оларды гипертрофияланған (шамадан тыс) деп атауға болады; 4) бұрмаланған қажеттіліктер, олардың қанағаттануы адамның дамуына және қоғамның мүдделеріне объективті қайшы келеді (алкоголь, есірткі және т.б. деп санайды [39,46-47]).

Сонымен бірге, қазіргі қылмыстық құқық теориясында қылмыстардың білікті құрамын сипаттау үшін қолданылатын қалыптасқан ұғымдар мен терминдерді қайта қарау және өзгерту туралы ұсыныстар ұсынылатындығын елемеуге болмайды.

Профессор А. Марцев тұжырымдаған қылмыстың құрамы туралы ілімнің тұжырымдамалық ережелері қылмыстық құқық теориясында қалыптасқан іргелі ұғымдар мен институттарға айтарлықтай түзетулер енгізетін сияқты. Профессор А. Марцев құқық қылмыс құрамын жасалған қылмыстың ауырлататын жағдайларын ескере отырып жүйелеу керек.

Сонда қоғамдық қауіпті және қылмыс субъектісінің кінәсін ауырлататын мән-жайларды ескере отырып, есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз қылмыстық таратудың құрамын келесідей жүйелеуге болады:

1. Есірткі немесе психотроптық заттарды ірі мөлшерде тарату – жай құрам (ҚК-нің 297-бабының 1-бөлігі).

2. Есірткі немесе психотроптық заттарды өткізу мақсатында не есірткі немесе психотроптық заттарға қатысты аса ірі мөлшерде заңсыз тарату-ауырлататын мән-жайлары бар құрам.

3. Адамдар тобының алдын ала сөз байласуы бойынша жасалған есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату бірнеше рет – неғұрлым ауырлататын мән-жайлары бар құрам (ҚК-нің 297-бабының 3-бөлігі).

4. Ұйымдасқан топ немесе қылмыстық қоғамдастықтар (қылмыстық ұйым) жасаған есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату – ерекше ауырлататын мән-жайлары бар құрам (ҚК-нің 297-бабының 4-бөлігі).

«Білікті» термині қылмыс құрамын сипаттауда қолданылған, ондаған жылдар бойы қалыптасқан, бірақ ол қарсылық тудырады деп жазады профессор А.И. Марцев. Біріншіден, «білікті» сөзінің өзі: жоғары білікті; тәжірибелі білікті қызметкер дегенді білдіреді. Білікті кадрлар, білікті еңбек. Бұл сөздің мағыналық мағынасы қылмыс ұғымына ешқандай қатысы жоқ, – дейді А.И. Марцев. Екіншіден, қылмыс құрамының қарастырылатын түрлері қылмыстық-құқықтық терминдермен анықталмайды. Қылмыс құрамын сипаттайтын қылмыстық-құқықтық термин ауырлататын жағдай болып табылады. Осыған байланысты қылмыстардың құрамын қоғамдық зияндылық деңгейіне қарай бөлу қисынды, профессор А.И.Марцевтің пікірінше, қарапайым құрамға, ауырлататын құрамы мен ерекше ауырлататын құрамы бар құрамға. Бұл қылмыстық құқықтан өте алыс терминологиядан бас тартуға мүмкіндік береді» [40,59-60].

Профессор А. Марцев тұжырымдаған қылмыстың құрамы туралы ілімнің тұжырымдамалық ережелері қылмыстық құқық теориясында қалыптасқан іргелі ұғымдар мен институттарға айтарлықтай түзетулер енгізетін сияқты. Профессор А. Марцев құқық қылмыс құрамын жасалған қылмыстың ауырлататын жағдайларын ескере отырып жүйелеу керек.

1.4. Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратудың субъектісі мен саралануы

Белгілі бір адамды есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратудың субъектісі ретінде тану қазіргі қылмыстық құқықтағы қылмыс субъектісі ұғымының сипаттамасына, қазіргі қылмыстық құқықта орын алған жетістіктерді ескере отырып, қылмыс субъектісінің міндетті және факультативті белгілерін сипаттауға және ашуға байланысты мәселелерді анықтауды болжайды.

Кейбір елдерде, мысалы, Францияда, Үндістанда, АҚШ-тың бірнеше штатында заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығына жол беріледі» [41,149-150].

Осы жұмыста ұсынылған есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратқаны үшін қылмыстық жауаптылық белгілеу және сол немесе өзге адамды есірткі немесе психотроптық заттарды қылмыстық тарату субъектісі деп тану туралы ұсыныс қылмыстық құқық теориясында және қылмыстарға қарсы күресті ұйымдастыру практикасында қалыптасқан дәстүрлі, қылмыс субъектісінің сипаттамасына жататын санаттар мен ұғымдарды назарға алуды, сондай-ақ шет елдердің заң шығару қызметінің оң нәтижелерін қарызға алуды көздейді., қазіргі қылмыстық құқықтағы қылмыс субъектісінің проблемасын теориялық тұрғыдан дамыту саласында қазіргі қылмыстық құқық теориясының тұжырымдамалық ережелерін қолдану. Адамдарды қылмыстық жауаптылыққа тарту процесінде қылмыстық құқық нормаларын іс жүзінде қолдану мәселелерін шешудегі заң практикасында белгіленген үрдістерді және жасалған қоғамдық қауіпті әрекеттерді қылмыс субъектісінің белгілері бойынша саралауды да назарға алған жөн.

Өркениеттің, ғылымның, әсіресе психиатриялық және психологиялық дамудың қазіргі деңгейі, бірқатар жоғары дамыған елдердің, сондай-ақ дамушы мемлекеттердің заң шығару қызметіне енгізілген прогрессивті идеялар юриспруденцияның көптеген проблемаларына, оның ішінде

қылмыстық құқықтың қазіргі ғылымындағы қылмыс субъектісі институтының теориялық дамуына жаңа көзқарастар мен көзқарастарды қалыптастырады.

Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату субъектісінің проблемасының теориялық дамуы, жоғарыда айтылғандай, қылмыстық құқық ғылымындағы қылмыс субъектісінің маңызды аспектілерін ашатын қалыптасқан, дәстүрлі категориялар мен ұғымдарды ескеруді және қылмыстық құқық теориясының қазіргі заманғы жетістіктерін және жалпы қылмысқа әсер ету шаралары жүйесін жаңарту жағдайында қылмыспен күресті ұйымдастыру тәжірибесін ескеруді қамтиды.

Есірткі немесе психотроптық заттардың таралуына қарсы күресті күшейту мәселелерін шешу үшін заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілігі мәселесі өзектілігін арттырады, өйткені көптеген жағдайларда, айталық, Түнгі клубтар ұсынған бүкіл топтардың есірткі немесе психотроптық заттарды таратуға қызығушылық фактілері анықталады. Мысалы, Алматы қаласы әкімінің жоспарына сәйкес, қаланың ойын-сауық мекемелеріне тексерулер жүйелі түрде жүргізілді. Бір түнгі клубтың жұмысы тоқтатылды, онда есірткінің заңсыз айналымына қарсы күрес басқармасының қызметкерлері есірткі немесе психотроптық заттарды қолданатын немесе тарататын жастарды үнемі ұстап тұрды. Клуб иесіне қатысты әкімшілік материалдар жиналып, сотқа ұсынылды [42].

Есірткінің немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күресті ұйымдастырудың құқықтық тәжірибесінен есірткіні белсенді таратуға бүкіл топтар, ұйымдар қатысып, қызығушылық танытқан кезде көптеген мысалдар келтіруге болады. Оларды есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратқаны үшін қылмыс субъектілері ретінде қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы мәселе туындайды. Сонымен бірге, біздің республиканың қылмыстық заңнамасында заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілігі туралы мәселе өз шешімін таппады, дегенмен заң әдебиетінде заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілігін заңнамалық реттеудің

өзектілігі мен объективті қажеттілігі туралы заңгер ғалымдар қазақстандық заң баспасөзінің беттерінде он жарым жылға жуық уақыт бойы дәлелді ұсыныстар жасады.

Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату субъектісінің проблематикасын теориялық әзірлеу қылмыс субъектісінің қаралатын түрінің міндетті де, факультативтік белгілерінің де сипаттамаларына тән ерекшеліктерді анықтауды көздейді.

Қылмыстық құқық теориясында адамның жасаған қоғамдық қауіпті әрекеті үшін қылмыстық жауаптылығы мен жазалануы мәселелері жасалған әрекеттің қоғамдық қауіптілігі ұғымдарымен және осындай әрекетті жасаған субъектінің жеке басымен логикалық байланыста қарастырылады. «Қылмыстық заңды құру және қолдану барысында шешілетін мәселелердің сан алуандығымен екі мәселе басты мәселе болып табылады: қылмыстық жауапкершілік неге негізделеді (не үшін жазалау керек) және жауапкершілік мөлшері неге байланысты (қалай жазалау керек). Бұл сұрақтарға жауаптар, сайып келгенде, әрекеттің (қылмыстың) немесе қылмыскердің (қылмыскердің) қасиеттеріне байланысты шешіледі. Бұл қасиеттердің ішіндегі ең маңыздылары екі негізгі ұғымда көрінеді: қылмыстың қауіптілігі және қылмыскердің жеке басының қауіптілігі» [43,54-63].

Яғни, адамды есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату субъектісі деп тану туралы мәселені шешкен кезде не үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту керек және есірткі немесе психотроптық заттарды тарату фактілері үшін жауапкершілік шарасы қандай болуы керек деген сұрақтарға жауап табу қажет. Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратқаны үшін қылмыстық жауапкершіліктің мазмұнындағы осы маңызды және шешуші сұрақтарға жауап іздеу қылмыс пен қылмыскерге тікелей байланысты. Нақтырақ айтсақ, есірткі немесе психотроптық заттардың таралу фактілерінің қоғамдық қауіптілік дәрежесіне және субъектінің, яғни есірткіні заңсыз таратумен айналысатын адамның қауіптілік дәрежесіне байланысты.

Қылмыскердің жеке басының қауіптілігін бағалауды қылмыс субъектісінің тұжырымдамасынан, қауіптілік дәрежесінен дұрыс ажырату керек, сонымен қатар қылмыс субъектісінің белгілері бойынша қылмысты саралау мәселелерін шешу кезінде осы жағдайларды ескеру қажет.

«Қылмыстың тақырыбы болуы мүмкін», – деп жазды профессор Спиридонов л.и., – тек өз іс-әрекеттерінің сипатын түсінуге қабілетті адам. Сонымен бірге, нақты қол жеткізілген нәрсе қалаған және жоспарланғанға қаншалықты сәйкес келеді - бұл басқа сұрақ, оған жауап көптеген субъективті сәттермен анықталады (жеке тұлғаның даму деңгейі, оның құралдары мен құралдарының сипаты, оның білімі, қабілеті және т.б. және қылмыскер әрекет ететін объективті орта, атап айтқанда, құқық қорғау органдарының профилактикалық қызметінің тиімділігі)» [44,65].

Белгілі бір адамды қылмыс субъектісі санатына жатқызу туралы мәселені қою кезінде, ең алдымен, қылмыс субъектісі деп танылған адамның жасалған әрекеттің әлеуметтік қауіпті сипатын білуі мүмкін екенін ескеру қажет.

Қылмыс субъектісінің қылмыстық-құқықтық маңызы және қылмыскердің жеке басының тұжырымдамасы қылмыстық құқық теориясы мен криминологияда жеткілікті түрде айқын ажыратылмаған. Қарастырылып отырған мәселелер бойынша пікірталастың мәнін ашып, Р. Михеев ол былай деп жазды: «қылмыс құрамындағы субъект белгілерінің мағынасын жоққа шығаратын, сондай-ақ» қылмыс тақырыбы және «қылмыскердің тұлғасы», «кінәлінің тұлғасы» ұғымдарын анықтайтын көзқарастармен қатар, әдебиетте осы ұғымдарды бір-біріне қарама-қайшы келетін, олардың арасындағы қылмыстық-құқықтық ғылым мен криминология арасындағы ажырамас байланысты елемейтін көзқарастар да бар.

Қылмыстың тақырыбы, – Р. Михеевтің пікірінше, құқықтық ұғым. Бұл тұжырымдаманың мазмұны мен мақсаты оның қылмыстық жауапкершіліктің қажетті шарты (және белгілі бір дәрежеде негіздеу) ретінде әрекет ететіндігімен шектеледі: белгілі бір жасқа жеткен есі дұрыс адам ғана заңға

қайшы келетін әрекеттерді жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Сонымен бірге, құқықтық доктрина қылмыс субъектісі ұғымын құқықтық абстракцияға дейін төмендетпейді, бірақ қылмыс субъектісінің құқықтық мәнін оның әлеуметтік-саяси сипаттамасымен, қылмысқа кінәлі адамның моральдық келбетімен байланыстырады» [45,37-50].

Келтірілген ережелерге байланысты қылмыстық-құқықтық мағынада қылмыс субъектісі ұғымын тиісінше екі мағынада және екі кезеңде: 1) қылмыс субъектісінің белгілері бойынша қылмысты қылмыс құрамының міндетті элементі ретінде саралау туралы мәселені шешу шеңберінде қылмыс субъектісінің белгілерін зерделеу және зерттеу; 2) жасалған әрекет үшін жазаны дараландыру қағидатын дұрыс пайдалану және іске асыру үшін қылмыс субъектісін сипаттайтын мән-жайларды анықтау орынды болып көрінеді.

Қылмыс субъектісімен байланысты жағдайларды жан-жақты бағалаудың бірінші мәні мен кезеңінің сипаттамасын, біздің ойымызша, қылмыс субъектісінің мазмұнын қылмыс құрамының тәуелсіз элементі ретінде ашатын таза қылмыстық-құқықтық мәнге жатқызуға болады. Қылмыс субъектісінің екінші мәні, оның жазалау шараларын анықтау үшін қылмыс субъектісін сипаттайтын ақпараттық ақпаратты есепке алу туралы сөз болғанда, белгілі бір қылмыс субъектісінің маңызды жақтарын ашатын қылмыстық-құқықтық және криминологиялық параметрлерді қамтитын қылмыс субъектісінің сипаттамалары мен сипаттамаларын бағалаудың аралас формасына жатқызуға болады. Сонда қылмыстық мінез-құлықты жасаушының жеке басы, қылмыскердің жеке басы сияқты ұғымдар қылмыс субъектісінің мазмұнын ашудың екінші мәні мен сатысына көбірек бағытталуы керек екендігі белгілі болды.

«Есі дұрыс және белгілі бір жасқа жетуден басқа» - нашақорлыққа байланысты қылмыс субъектісі қылмыс жасаған кезде кінәлінің лауазымдық, қызметтік жағдайы сияқты заңды белгілерді сипаттай алады деп жазады профессор К. Құрманов.

Ш. Құрманов – сондай-ақ ауырлататын және ерекше ауырлататын белгілер тікелей сипатталады, олардың негізінде заңда нашақорлыққа байланысты қылмыстардың жекелеген түрлері белгіленген: қайтадан жасалған, ірі көлемдегі адамдар тобының алдын ала сөз байласуы бойынша нашақорлық субъектісінің осы және басқа да заңды белгілері қылмыстық жауаптылықтың алғышарттары немесе әрекеттің біліктілігіне әсер ететін мән-жайлар бола отырып, қылмыстың тиісті құрамының басқа белгілерімен жиынтықта қылмыскердің әлеуметтік-саяси келбеті туралы жалпы түсінік береді» деп жалғастырды [26,73].

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты істер бойынша заңнаманы қолдану туралы» 1998 жылғы 14 мамырдағы № 3 нормативтік қаулысының 14-тармағына сәйкес, «ҚР ҚК-нің 260-бабы екінші бөлігінің в) тармағында, 263-бабының үшінші бөлігінде және 265-бабында көзделген қылмыстардың субъектілері қызметтік міндеттеріне байланысты оларды дайындау немесе қайта өңдеу үшін пайдаланылатын есірткі құралдарына, аспаптарға немесе жабдықтарға қол жеткізген лауазымды адамдар не ҚР ҚК-нің, олар қызмет бабында пайдалану үшін берілген немесе күзетке берілген» [46,535].

Жоғарғы Соттың жоғарыда келтірілген түсіндірмесінде есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды ұрлауды не қорқытып алуды, улы заттардың, сондай-ақ есірткі құралдарын немесе психотроптық немесе улы заттарды дайындау немесе өңдеу үшін пайдаланылатын заттардың, құрал-саймандардың немесе жабдықтардың заңсыз айналымын; есірткі құралдарымен немесе психотроптық, улы заттармен жұмыс істеу ережелерін бұзуды жасайтын қылмыс субъектілерінің сипаттамасы туралы сөз болып отыр.

Жоғарыда келтірілген Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысының 14-тармағында санамаланған қылмыстар құрамдарымен қатар есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына

байланысты қылмыстар субъектілерінің шеңберіне біз ұсынған нұсқада ҚР ҚК-нің 297-бабы бойынша есірткіні тарату жөніндегі іс-әрекеттерді жасайтын адамдардың сипаттамасын да қосуға болады. Бұл бізге есірткі немесе психотроптық заттарды тарату рәсімінің ерекшеліктерін ескеру тұрғысынан орынды және орынды болып көрінеді. Зерттелген тергеу және сот практикасының материалдары көрсеткендей, есірткіні заңсыз таратумен айналысатын адамдар тобы өте кең. Бұған қарапайым азаматтар да, әртүрлі мемлекеттік немесе мемлекеттік емес құрылымдар мен бірлестіктерде лауазымдық, қызметтік, басқарушылық және басқа да басқару өкілеттіктері берілген адамдар да кіруі мүмкін. Сондықтан, егер біз есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату субъектілерінің қатарына қылмыстық заңда белгіленген қылмыстық жауаптылық жасына жеткен және есі дұрыс кез келген кінәлі адамды, сондай-ақ қызметтік міндеттеріне байланысты есірткі құралдарына немесе психотроптық заттарға қолжетімділігі бар немесе өкілеттіктерін теріс пайдалана отырып, есірткі немесе психотроптық заттарды таратумен айналысатын лауазымды және лауазымдық емес адамдар тұлғасындағы арнайы субъектіні жатқызсақ, қате болмайды.

Келтірілген ережелерге байланысты есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратудың арнайы субъектісін өзінің қызмет бабын пайдалана отырып, осы әрекетті жасаған адам ретінде зерделеу туралы мәселе заңды түрде қойылады. Мұндай жағдайды ауырлататын субъект түрінде тану және қылмыстың осы түрінің неғұрлым қатаң қылмыстық жауапкершілігін белгілеу де заңды болып табылады.

Заңды критерий адамның жасалған әрекеттің нақты мән-жайларын түсіну қабілетін (жасалған әрекеттің немесе әрекетсіздіктің сыртқы жағын және оның және одан кейінгі нәтиженің арасындағы себептік байланысты түсіну) және оның әлеуметтік маңыздылығын, яғни іс-әрекеттің әлеуметтік қауіпті сипатын, сондай-ақ адамның өз әрекеттерін басқару қабілетін білдіреді. Ақыл-ойдың медициналық критерийі қылмыс жасау кезіндегі субъектінің психикалық жағдайын анықтайды: белгілі бір психикалық

аурулардың және ақыл-ой дамуындағы кемшіліктердің болмауы, жеке тұлғаның әлеуметтенуінің белгілі бір деңгейі (білім, өмір немесе кәсіби тәжірибе және т.б.). Осы екі критерийдің болуы ғана субъектінің ақыл-ойын айтуға мүмкіндік береді» [53].

Қылмыс субъектісінің ақыл-ойының жоғарыда келтірілген жалпы анықтамасы қылмыс субъектісінің белгілерін сипаттау үшін қылмыстың жекелеген, нақты құрамдары үшін ақыл-ой ұғымын анықтауға мүмкіндік береді. Мәселен, есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату субъектісінің есі дұрыстығы туралы мәселені заңдық (психологиялық) және медициналық (биологиялық) критерийлерді пайдалану арқылы анықтау және ашу қажет.

Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратумен айналысатын адамның ақыл-есінің заңды критерийі адамның жасалған әрекеттің нақты жағдайларын түсіну қабілетін анықтауға, яғни жасалған әрекеттің сыртқы жағын және оның әрекеттері мен туындаған немесе мүмкін болатын нәтижелер арасындағы себептік байланысты түсінуге дейін азаяды.немесе осындай әрекеттердің мүмкін нәтижелері. Сондай-ақ адам өзі жасайтын әрекеттердің есірткі немесе психотроптық заттарды тарату түріндегі қоғамдық қауіптілігін ұғынуға тиіс. Бұдан басқа, есірткі немесе психотроптық заттарды тарату жөніндегі іс-әрекеттер жасалған кезде кінәлі адам оған өз іс-әрекеттерін саналы түрде басқаруға толық еркіндік беретін психологиялық жағдайда болуға тиіс.

ҚР ҚК-нің 17-бабының 1-тармағына сәйкес «қылмыс жасаған кезде психикасының бұзылуы салдарынан өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) іс жүзіндегі сипаты мен қоғамға қауіптілігін толық көлемде ұғына алмаған не оларға ие бола алмаған есі дұрыс адам қылмыстық жауаптылыққа жатады. Осы баптың 2-тармағына сәйкес «есінің дұрыстығы жоққа шығарылмайтын психиканың бұзылуын сот жаза тағайындау кезінде жеңілдететін мән-жай ретінде ескереді және медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын тағайындау үшін негіз бола алады».

Ақыл-ойды жоққа шығармайтын психикалық бұзылыс қылмыстық құқық теориясында азайтылған, жартылай есі дұрыс деп аталады. «Қылмыстық құқықта, - деп жазады профессор Е.И.Қайыржанов, - есі дұрыс (шектеулі) сананы қолдануға болады. Бұл ессіздіктің медициналық критерийлеріне немесе адамның басқа ауыр азапты бейресми дамуына байланысты оның жасаған іс-әрекеттің әлеуметтік-құқықтық маңыздылығын түсіну немесе оның әрекеттерін бағыттау қабілеті шектеулі болатын жағдай. Ақыл-ойдың төмендеуі жазаны жеңілдетуге негіз болады» [11,149].

Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату субъектілерінің ұзақ есірткіге тәуелді болған және психикасының бұзылуында бола отырып, қоғамға қауіпті іс – әрекет жасаған сипаттамасы-адамдардың мұндай санатын есі дұрыс емес деп тануға және оларға ҚК-нің 17-бабының ережелерін тиісінше қолдануға дейін азайтылуға тиіс.

Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратқаны үшін қылмыстық жауаптылық белгілеу қажет жасты ҚК-нің 15-бабының 1-бөлігіне сәйкес: «қылмыс жасалған уақытта он алты жасқа толған адам қылмыстық жауаптылыққа жатады» деп тану орынды болып табылады.

Тергеу және сот практикасында есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымы процесіне жасөспірімдер мен тіпті балалар тартылған көптеген жағдайлар кездеседі.

«Нашақорлыққа қарсы күрес тәжірибесі көрсетіп отырғандай, – деп жазады профессор К.Ш. Құрманов – осы қылмыстарды жасау кезінде қалыпты емес өмір салтын ұстанатын және қылмыстық қызметпен айналысатын ересек нашақорлар жасөспірімдерді нашақорлыққа байланысты қылмыстарға жиі тартады. Осының салдарынан көптеген себептер бойынша нашақорлықтың жасару үрдісі байқалады деп Қ.Ш. Құрманов тұжырымдайды. Қазіргі уақытта нашақорлардың басым көпшілігі (80%) 30 жасқа дейінгі жастар»[26,80].

Қылмыстық жауаптылықтың жасын заң шығарушы медицина, педагогика және психология саласындағы ұсыныстармен осы мәселені

шешуге қойылатын ерекше талаптарды сақтай отырып белгілейді. Осындай талаптардың контексінде «егер заң шығарушы қылмыс жасаған адамның қабілетімен байланыстыратын жас туралы айтатын болсақ, қылмыстық жауапкершілікке тартылса, онда қылмыс субъектісінің бұл белгісі әрқашан тек қылмыстық құқық ғылымы тұрғысынан ғана емес, одан да толық зерттеуді, зерттеуді және түсінуді қажет етеді, медицина, психология, педагогика және басқа ғылымдармен тығыз қарым-қатынас» - деп жазады В.Г.Павлов [47,23-24].

Адамның 16 жасқа толуымен есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратқаны үшін қылмыстық жауаптылық жасы туралы мәселені заңнамалық шешудің біз жұмыста ұсынып отырған нұсқасы медицина, психология және педагогика саласындағы ұсынымдарға негізделеді.

Заңмен қылмыстық жауапкершілік белгіленуі керек ең төменгі жастың психологиялық негіздемесі мәселесі психологиялық мазмұндағы неғұрлым ауқымды және егжей-тегжейлі ұсыныстарды тереңірек зерттеуді және әзірлеуді қажет етеді. Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату нысанында іс-әрекеттер жасауға шешім қабылдаған адамның жас шамасы деңгейінің мазмұндық сипаттамасы адамның жеткілікті қабілетін егжей-тегжейлі анықтауға және жасалған қоғамдық қауіпті іс-әрекет үшін кінәлі жауапкершілік атқаруға бағдарлануға тиіс.

Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың таралуын өзінің лауазымдық және қызметтік жағдайын теріс пайдалану жолымен жүзеге асыратын немесе ықпал ететін адам қылмыстың қаралатын түрінің арнайы субъектісі болып танылуы мүмкін. Жоғарыда айтылғандай, есірткі немесе психотроптық заттардың белсенді таралуы жасөспірімдер мен жастар арасында көптеген түнгі клубтарда және әртүрлі ойын мекемелерінде және адамдар көп жиналатын басқа жерлерде, осындай мекемелердің басшыларының білуімен немесе тікелей қатысуымен жүреді. Алайда, бұл басшылар ескертумен немесе әкімшілік жауапкершілікке тартумен аяқталады,

ал біздің ойымызша, оларға берілген өкілеттіктерді теріс пайдалану арқылы өздерінің қызмет бабын пайдаланып есірткі немесе психотроптық заттарды таратқаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылуы керек. Есірткі немесе психотроптық заттарды таратудың арнайы субъектілері деп танылатын адамдар тобына, біздің ойымызша, дәлелдемелерді әдейі бұрмалау мақсатында адамдарға есірткі лақтырумен айналысатын құқық қорғау органдарының лауазымды адамдары кіруі керек.

Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату фактілерінің жоғары әлеуметтік қауіптілігін ескере отырып, есірткіні лақтыруда көрінетін әрекеттерді өз өкілеттіктерін пайдалана отырып жасалған есірткі немесе психотроптық заттарды қылмыстық тарату ретінде саралау заңды болып табылады.

Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес жүргізу жөніндегі тергеу және сот практикасы арнаулы қылмыс субъектілерінің дербес іс-әрекеттері ретінде бағалауға орынды болатын өкілеттіктерді теріс пайдалану арқылы жасалған есірткінің таралуының көптеген жағдайларын көрсетеді.

Яғни, есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралу оқиғаларында көптеген жағдайларда іс жүзінде арнайы субъект – есірткі немесе психотроптық заттарды тарату ісінде өз өкілеттіктерін теріс пайдаланатын адам пайда болады. Қылмыстық құқықтағы бұл жағдай кінәні ауырлататын жағдай ретінде қарастырылады.

Адам өз өкілеттіктерін пайдалана отырып жасаған есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды тарату түріндегі әрекеттердің жоғары әлеуметтік қауіптілігін ескере отырып, адам осындай әрекет жасау кезінде басшылыққа алған себептеріне қарамастан, қылмыстардың дербес құрамы ретінде қарау және оларды жеке саралау қажет.

2. ЕСІРТКІ НЕМЕСЕ ПСИХОТРОПТЫ ЗАТТАРДЫҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖӘНЕ КІНӘЛІЛЕРДІ ЖАЗАЛАУ ШАРАЛАРЫ

2.1. Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратуда кінәлі тұлғаларды жазалау шаралары

Егер есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының криминализациясы туралы мәселе бойынша кез келген күмән, ең алдымен, қаралып отырған қоғамдық қауіпті әрекеттердің әлеуметтік қауіптілік дәрежесін назарға алу қажеттілігіне негізделген дәлелді жауаптармен айқындалуы мүмкін болса, онда есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратқаны үшін пенализация (қылмыстық жазаланушылық) мәселелерін ашу өзінің негіздемесін және жан-жақты дәлелдеуді қажет етеді.

Қазіргі қылмыстық-құқықтық ғылымдағы пенализация мемлекет жүргізіп отырған қылмыстық саясаттың нақты бағыттарының бірі ретінде қарастырылады. Қазіргі заманғы қылмыстық саясаттың негізгі міндеттерін шешу криминализациядан және жаңа қылмыс құрамы үшін қылмыстық жауапкершілік мәселесін бір уақытта шешумен және әлеуметтік қауіпті әрекеттердің жаңа құрамы үшін жазаланумен қатар, міндетті түрде қамтиды.

«XX ғасыр тарихындағы қылмыстың басым үрдісі», - деп жазады профессор В. Н.Бурлаков, «оның тұрақты өсуі және болашақта өзгереді деп сенуге негіз жоқ. Осыған байланысты қоғамдағы қылмыстық жағдайдың дамуын екі сценарий бойынша болжауға болады, олар болашақта әртүрлі саяси режимдері бар мемлекеттерде қылмыстың прототипін анықтайды. Бірінші сценарийге сәйкес, – деп санайды В.Н.Бурлаков, – демократия бағытында алға жылжу мемлекеттің біртіндеп әлсіреуімен бірге жүреді және оны қылмысқа бағындыруға әкеледі. Ұйымдасқан қылмыс қоғамды басқаруда шешуші рөл атқарады, мемлекеттің мафизациясы орын алады және ол ұйымдасқан қылмыс құралына айналады.

Профессор В.Н. Бурлаковтың әртүрлі ұйымдасқан қылмыстық құрылымдарды іске қосудың ықтимал салдары туралы тұжырымдарымен

келісуге болады. Ұйымдасқан қылмыстық топтар мен қоғамдастықтардың арасында нашақорлық, есірткі қылмысы да өз орнын алады, оған қарсы күресті жүзеге асыруда, ең алдымен, есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстардың жаңа құрамын криминализациялауға, сондай-ақ тиісінше пенализацияға, яғни осы әрекеттер үшін қылмыстық жазалауға байланысты ерекше күш салу қажет.

«Жоғарыда аталған сценарийлерді жүзеге асырудың нақты мүмкіндігі туралы, – деп жазады В.Н. Бурлаков, – БҰҰ-ның қылмыстың алдын алу және құқық бұзушылармен жұмыс істеу жөніндегі соңғы конгрестерінің материалдары. Бұл конгрестерде қылмысқа, әсіресе трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес проблемасының жаһандануына ерекше назар аударылғаны белгілі.

Қылмысқа қарсы күрес проблемасының жаһандануы қылмыстық есірткі бизнесі және есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды қылмыстық тарату қазіргі заманғы трансұлттық халықаралық ұйымдасқан қылмыстың ең қауіпті түрлерінің біріне айналғаны даусыз мән-жайларға байланысты есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күресті ұйымдастыруға байланысты мәселелерді де қамтиды. Есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күресті жаһандандыру мәселелерін шешу есірткінің заңсыз айналымы үшін жауапкершілік пен жазаны регламенттейтін қолданыстағы ұлттық та, халықаралық та заңнаманы жетілдірумен тікелей байланысты. Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес жөніндегі біздің ұлттық заңнаманы жетілдіру процесінде есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратқаны үшін қылмыстық жауаптылық пен жазаны белгілеу проблемасын шешу өзектілігін арттырады.

Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымы үшін жазалау шараларын белгілеу туралы мәселе қаралған кезде, ең алдымен, жазалау туралы іліммен айналысатын ғылымның өзінде,

пенология деп аталатын негізгі бағыттар мен тенденцияларды, сондай-ақ пенитенциарлық практикада қалыптасқан нақты қылмыстар үшін адамдарды қылмыстық жазалаудың заңда тұжырымдалған мақсаттарын іске асыруға байланысты мәселелерді шешудегі тәсілдерді ескеру қажет.

Профессор Я.И. Гилинскийдің тұжырымдарымен қазіргі уақытта Әлемдік және отандық жазалау дағдарысымен айналысып жатқан объективті фактіні ескеру тұрғысынан келісуге болады. Алайда, біздің ойымызша, профессор Я.И. Гилинскийдің «әлеуметтік бақылау тетіктерін икемді пайдалануға» көшу туралы тұжырымдарын толық қарастыруға болмайды. Мемлекеттің пенитенциарлық саясатын қазіргі заманғы жағдайларда құру туралы мәселелерді кез келген талқылау жазаны даралау қағидаттарын сақтауға, қылмыстық-құқықтық қуғын-сүргін шараларын үнемдеуге, сондай-ақ жазалау шараларының әділдік қағидатын қатаң сақтауға негізделуі тиіс. «Мемлекеттің қылмыскерді жазалау құқығы, – дейді профессор А.М. Яковлев, – оны тек іс бойынша жазалау міндетімен шектеледі, ал қылмыскердің жағында жазаға тарту міндеті іс-әрекетке қатаң сәйкес жазалану құқығымен үйлеседі. Тек заңда көрсетілген нақты әрекеттің белгілері (қылмыс құрамы) жауапкершілік пен жаза туралы мәселелерді шешуге негіз болады» [48,86-94].

Профессор А.М. Яковлев ұсынғандай, қылмыс жасаған адамға қатысты қолданылатын жаза, қолданылатын нақты жазалау шарасының, ең алдымен, оның принциптеріне сәйкестігі болып табылады. Сондықтан жаза ұғымдары мен әлеуметтік бақылау шараларының арақатынасы туралы айтатын болсақ, біздің ойымызша, қылмыстық құқықтың жоғарыда аталған арнайы принциптерінің тізімі осы ұғымдарды ажыратудың өлшемі болуы керек. Репрессивті қылмыстық саясаттан әлеуметтік бақылау тетіктерін икемді пайдалану шараларына көшуге қатысты ұсыныстар беру, біздің ойымызша, белгілі бір әлеуметтік қауіпті әрекеттер үшін жазалау шараларын жетілдіру мәселелерін шешуге емес, қылмыстың алдын-алу және алдын-алуды ұйымдастыру саласына көбірек сәйкес келеді. Профессор Я. Гилинский

ұсынған «әлеуметтік патологияның баламасы ретінде әлеуметтік шығармашылық үшін жағдай жасауға» бағытталған сыртқы бақылау, Ішкі, сондай – ақ жанама әлеуметтік бақылау мәселелерін шешуді қамтитын әлеуметтік бақылау тетіктерінің жүйесі қылмыстық іс-әрекет сатысының әртүрлі кезеңдерінде қылмыстың алдын-алу жұмыстарын нақтылаудың құрамдас факторлары болып табылады, оған қылмыс жасау процесінің криминалға дейінгі және криминалдан кейінгі кезеңдерін қосуға болады.

Барған сайын шиеленісіп келе жатқан криминогендік жағдай жағдайында криминологтар бұл жағдайды тез арада бақылауға алу және қылмыстың, әсіресе оның ұйымдасқан түрлерінің өсуіне жол бермеу тұрғысынан әртүрлі ұсыныстар жасады. Социологиялық зерттеулердің нәтижелері мен құқықтық тәжірибе көрсеткендей, есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату фактілері, негізінен, әртүрлі деңгейлерде және әртүрлі аймақтарда ұйымдасқан қылмыстық құрылымдардың белсенді күш-жігерінің нәтижесінде орын алады. Әрине, есірткі құралдары мен психотроптық заттарды ұйымдасқан қылмыстық құралымдардың белсенді күш-жігерімен тарату фактілерінің жоғары әлеуметтік қауіп төндіретіні, қоғам үшін жойқын ықтимал салдарлар туындайтыны, соның салдарынан осындай әлеуметтік қауіпті көріністерге қарсы күрес шаралары тиісінше белсенді, тұрақты және қорлайтын сипатта болуы, республикамыздың Конституциясына негізделген қылмыстық құқықтың іргелі қағидаттарына толығымен бағынуы тиіс екені күмән тудырмайды. Қаралып отырған қауіпті қылмыстардың санаттарына қарсы күрес шараларын жоспарлау мен іске асыруда көрсетілген қағидаттардан ауытқуға жол беруге болмайды.

Профессор О.В. Старковтың ұсыныстарын сынға ала отырып, В.С.Овчинский былай деп жазады: «мафияға қарсы радикализм қоғамдық санада кең таралды, сондықтан қанға деген шөлдеу және жазалау шараларына деген ұмтылыс, тіпті танымал ғалымдар да бастарының ұшуына мүмкіндік берді. В.С. Овчинский радикализмнің жаңа түрінің пайда болуы туралы –

криминологиялық деп айтуға болады. Криминологиялық радикализмнің қауіптілігі, мысалы, тұрмыстық радикализмге қарағанда әлдеқайда жоғары. Өйткені, криминологияның «ғылыми» негіздемесі бар. В.С. Овчинский, О.В. Старковтың тезистері, егер олар бүкіл халықтық референдумға шығарылса, айтарлықтай қолдау алатынына күмән жоқ. Сонымен қатар, мұндай радикализмді ұсынатындар ұйымдасқан қылмыспен ұсынылған «соғысты» іс жүзінде жүзеге асыру тетігін нашар елестетеді [49,96].

Есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуына қарсы күрес шараларын жүзеге асыруда келтірілген дәлелдер тұрғысынан белгілі бір субъективті көзқарастар мен сезімдерден туындаған кейбір шектен шығуға жол берілмеуі керек. Қылмыстың қоғамдық қауіптілік дәрежесін, есірткі немесе психотроптық заттарды таратушылардың жеке басын, сондай-ақ осы қауіпті іс-әрекеттер үшін жауапкершілік пен жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз ету және біздің республикамызда есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымында қайталану деңгейін төмендету перспективаларын ескере отырып, қылмыстың осы түрлеріне ықпал ету шараларының жүйесін құру мағынасында ақиқатты іздестіру перспективалы болып табылады. Яғни есірткінің заңсыз айналымына қарсы күрестің радикалды шараларының пайдасына ұсынылған ұсыныстар сияқты шектен шығушылықтардың бірі есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың таралуына қарсы күресті жандандыру үшін перспективалы ретінде бағалануы екіталай. Есірткі немесе психотроптық заттарды таратумен айналысатын адамдарға қатысты қатаң жазалау шараларын қолданудың әділдігін жоққа шығару дұрыс болмас еді. Сонымен бірге қатаң жазалау шаралары ұғымы радикалды ықпал ету шараларын білдірмейді, өйткені профессор В.С. Овчинский негізді сынға алған радикализм біздің мемлекеттің қылмыстық жазаларды тағайындау және пайдалану ісінде дұрыс пенитенциарлық саясат құру үшін қалыпты әлеуметтік-құқықтық жағдайлар жасай алмайды. Сондықтан есірткі құралдары мен психотроптық заттарды заңсыз таратқаны үшін қылмыстық жазалау жүйесін құру және қолдану, ең

алдымен, қылмыстық құқықтың: жеке кінәлі жауапкершілік қағидатын; жауапкершілікті саралау қағидатын; жазаны даралау қағидатын; қылмыстық-құқықтық қуғын-сүргін шараларын үнемдеу қағидатын қатаң және мүлтіксіз сақтауға бағдарлануға тиіс [50,70-78].

Құқық қорғау органдарының қаралып отырған қылмыстар санатына қарсы күрес тәжірибесі көрсеткендей, бұл қылмыстарды көбінесе жеке адамдар ғана емес, алдын-ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасайды, көптеген жағдайларда ұйымдасқан қылмыстық топтар. Қылмыстың осындай нысандары үшін жаза тағайындау мәселелерін шешу кезінде осы немесе өзге де қылмыстық әрекетті бірлесіп жасаған адамдардың қылмыстық жауаптылығын саралау қағидаттарын дұрыс түсіну және қолдану жөніндегі ғылыми және практикалық ұсынымдарды дұрыс пайдалану ерекше маңызды мәнге ие болады. «Т.А. Лесниевский-Костарева, қылмыстық жауапкершілікті саралау принципі заң шығарушы жүзеге асыратын пенализация мен депенализация саласында қолданылады» деп жазады. Сонымен, пенализация процесі аясында негізгі құраммен жасалған қылмыстар үшін типтік жазаның шеңбері белгіленіп қана қоймайды, сонымен қатар қылмыстардың білікті немесе артықшылықты құрамын бұрын бірыңғай құқықтық бұйрықтан бөлген жағдайда жазалаудың градациясы жүреді.

Осылайша, Т.А. Костарев «пенализация және депенализация қылмыстық жауапкершілікті саралауға азайтылмайды, бірақ заң шығарушы қылмыстық жауапкершілікті тек осы процестер аясында ғана ажырата алады» [51,17-19].

Т.А.Костареваның тұжырымдары бойынша қылмыстық жауапкершілікті саралау мәселелерін шешу заң шығарушының құзыретіне жатады және қылмыстық жауапкершілікті саралау міндетін дұрыс шешу үшін негіз қылмыстық заңнамада белгіленуі керек. ҚК-нің 297-бабына есірткі немесе психотроптық заттарды таратқаны үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеу бөлігінде болжанып отырған толықтырулар мен өзгерістер есірткі немесе психотроптық заттарды жай таратқаны үшін және осы қылмыстардың

білікті құрамы үшін жауапкершілікті саралауды және тиісті жазаларды белгілеуді көздейді. Адамдар тобының құрамында немесе ұйымдасқан қылмыстық құралымда жасалған іс-әрекеттер есірткіні немесе психотроптық заттарды қылмыстық таратқаны үшін жауапкершілікті саралау және қылмыстық жаза тағайындау тұрғысынан дұрыс баға алуға тиіс. Яғни, есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратқаны үшін әділ жазалау проблемасын шешуде жауапкершілікті саралау қағидатын дұрыс түсіну және қолдану.

Қоғамдық қауіптілік дәрежесі, В.И. Зубкованың пікірінше, қылмыстың ауырлығына байланысты, бұл сол сипаттағы қылмыстық әрекеттердің сандық сипаттамасы.

В.И. Зубкова қоғамдық қауіптілік дәрежесі көбінесе қылмыстың объективті жағымен, ал әлеуметтік қауіптің сипаты объектімен және субъективті жағымен сипатталады деп санайды. Жасалған қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің дәрежесі мен сипатын айқындау кезінде нақты қылмыстық іс-әрекет жасалған барлық мән-жайлардың жиынтығын (кінәнің нысаны, себептері, тәсілі, қылмыс жасаудың жағдайы мен сатысы және т.б.) негізге алған жөн [52,82-83].

Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратқаны үшін жаза тағайындау мәселелерін шешу кезінде жазаны дұрыс дараландыру үшін жасалған қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесін бағалау проблемалары жөніндегі қылмыстық құқық теориясынан ұсынымдарды пайдалану орынды болып табылады.

Есірткі немесе психотроптық заттардың таралу фактілерінің қоғамдық қауіптілігінің сипаты қол сұғу объектісін, оның мемлекет пен қоғам үшін маңыздылығы мен құндылығын талдау арқылы өзінің түсіндірмесін және ашылуын таба алады. Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату объектісі туралы бөлімді ашу кезінде жұмыста баяндалғандай, қоғамдық қауіпсіздік мүдделері мен адамдардың денсаулығы осы қоғамдық қауіпті әрекеттердің объектісі болып табылады. Демек, белгілі бір жаза шарасын

таңдау және тағайындау туралы мәселені шешу үшін қарастырылып отырған түрдегі жеке әрекеттің әлеуметтік қауіптілігінің сипатын анықтаған кезде, осы қылмыстық іс-әрекет объектісінің мәнін ашатын ережелер тұрғысынан қол сұғу объектісінің ерекшеліктерін ескеру қажет.

Есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату нысанындағы әрекеттің қоғамдық қауіптілік дәрежесі есірткі немесе психотроптық заттарды таратудың жасалған фактісінің іс-әрекетімен және салдарымен байланысты объективті Тараптың белгілері арқылы көрінеді. Тұтастай алғанда, есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратқаны үшін жазаны дараландыру кезінде қылмыстың құрамына қатысты барлық белгілердің жиынтығын ескеру қажет. Яғни, қылмыс құрамы элементтерінің ерекшеліктерімен қатар, есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесін дұрыс анықтау үшін кінәнің нысанын, себептерін, жағдайдың тәсілін, қылмыстың мән-жайлары мен сатыларын белгілеу үшін әділ жаза тағайындау, сондай-ақ есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратудағы кінәлінің жеке басының ерекшеліктерін ескеру маңызды.

Егер қоғамның, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымы үшін қылмыстық заңнамада белгіленген жазалау шараларына қатынасына назар аударсақ, онда халықтың көпшілігі және құқық қорғау органдары мен қылмыстық әділет органдары қызметкерлерінің қаралып отырған қылмыстар санаттары үшін жазаны есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымының аса ауыр нысандары үшін өмір бойына бас бостандығынан айыруды қолданғанға дейін қатаңдату керек деп есептейтініне көз жеткізуге болады. Бұл пікірлер мен ұсыныстар олардың өзектілігі мен жеткілікті негізділігіне байланысты назар аударуға лайық.

2.2. Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының алдын алу шаралары.

Есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының алдын алу және алдын алу шараларының жүйесін еліміздегі есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымының алдын алу жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде атауға болады. Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату фактілерін уақтылы анықтау және олардың алдын алу проблемасын табысты шешу елдегі есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымы жолдарында сенімді тосқауылдарды белгілеу үшін сенімді негіз болып табылады. Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымының алдын алу проблемасын теориялық әзірлеудің өзі қылмыстың алдын алудың қазіргі заманғы теориясының жетістіктеріне жүгінуді, біздің республикада және шет елдерде есірткінің заңсыз айналымына қарсы күрес практикасының нәтижелерін пайдалануды, ресми статистика мен бұқаралық ақпарат құралдарында қамтылған материалдарды тартуды көздейді.

«Қазақстан Республикасындағы есірткі ахуалы – ҚР ІІМ Есірткі бизнесіне қарсы күрес және есірткі айналымын бақылау комитетінің төрағасы М.О. Нүкеновтың қорытындылары бойынша – соңғы он бес жыл ішінде күрт шиеленісе түсті. Халықтың наркоздану деңгейі едәуір артты, есірткіні медициналық емес тұтыну барлық жерде таралды. Есірткі ахуалы деп қандай да бір аумақ шегінде есірткі мен есірткі бизнесінің заңсыз таралуының жай-күйі, құрылымы, деңгейі және серпіні түсініледі

Келтірілген ресми деректер көрсетіп отырғандай, біздің республикада есірткі құралдары мен психотроптық заттарды заңсыз таратумен байланысты есірткі ахуалы елеулі және тұрақты нашарлау үрдісін айқындап отыр. Демек, елде қалыптасқан есірткі ахуалын бақылауды жандандыру және ретке келтіру жөніндегі күш-жігер, ең алдымен, республикада есірткі құралдары мен психотроптық заттарды, сондай-ақ прекурсорларды таратуға бағытталған іс-әрекеттерге тиісті кең ауқымды ықпал ету шараларын шебер пайдалану және

іске асыру жағдайында оң нәтижелер бере алады.

Есірткі немесе психотроптық заттардың таралу фактілерімен күресті жандандыру ісіндегі перспективалы бағыттардың бірі-есірткі немесе психотроптық заттардың таралуында көрінетін әрекеттердің профилактикасы мен алдын алудың тиімділігін арттыру. Мақсаты есірткі құралдары мен психотроптық заттардың таралуының кеңейтіліп отырған ауқымдарын тежеу және алдын алу болып табылатын профилактикалық жұмысты жандандыру елде қалыптасқан есірткі ахуалын сипаттайтын көрсеткіштерді дұрыс есепке алуға, сондай-ақ есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың таралуының алдын алуды ұйымдастырудың негізгі бағыттарын осындай таралудың әртүрлі әдістері мен тәсілдеріне жоспарлауға тікелей байланысты болады. Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың таралу фактілерінің алдын алу және ескерту мазмұнына біздің республикада және шет елдерде есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық элементтердің армиясын білдіретін есірткі дилерлері мен наркокурьерлердің массасы қолданатын осындай таралудың негізгі әдістері мен тәсілдеріне әсер етудің алдын алу шараларын жоспарлау және іске асыру кіреді.

«Қазақстан Республикасында нашақорлыққа және есірткі бизнесіне қарсы күрес мақсатында ел аумағында «Мак», «Допинг», «Канал» жедел-алдын алу операциялары жүргізіледі.

ҚР ІІМ Есірткі бизнесіне қарсы күрес және есірткі айналымын бақылау комитетінің төрағасы М.О. Нүкенов ресми түрде жариялаған келтірілген нақты мәліметтерден біздің республикамызда есірткінің таралуына байланысты жағдай жылдан жылға және күннен күнге нашарлап бара жатқаны айқын көрінеді. Есірткі тұтынушылар мен есірткі құралдары мен психотроптық заттарды белгіленген жерге дейін терең заңдастырылған және мамандандырылған негізде тасымалдаумен және жеткізумен айналысатын адамдардың саны үнемі өсіп келеді. Героин түрінде алып қойылатын ауыр есірткілер санының үнемі өсуі байқалады, сондай-ақ есірткіні тасымалдау мен

таратуды ұйымдастыруда конспирацияның ең күрделі және аз белгілі түрлері мен әдістерінің әртүрлілігі мен әртүрлілігі байқалады, трансұлттық есірткі қылмысының таралу ауқымы кеңейуде [53,6].

Бұл өз кезегінде трансұлттық қылмыстық топтар мен қауымдастықтардың есірткіні таратуының ауқымы мен өсіп келе жатқан әлеуметтік қауіптілігін көрсетеді. Достастықтың төрт елінің арнайы қызметтерінің сауатты ұйымдастырылған және үйлестірілген жұмысы арнайы операцияларды сәтті өткізуге және қылмыстық есірткі қоғамының қызметін ашуға мүмкіндік берді. «Тайфун» операциясын және басқа да осыған ұқсас арнайы операцияларды жүргізудің оң тәжірибесін құқық қорғау органдарының трансұлттық ауқымда есірткінің заңсыз айналымына қарсы күрес жөніндегі жұмысында пайдалану қажет.

Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының алдын алу және олардың алдын алу тиімділігін арттыру тұрғысынан қылмыстың осы түрлеріне қарсы күрестің жай-күйін сипаттайтын жоғарыда баяндалған нақты мәліметтер мынадай тұжырымдарға әкеледі. Есірткінің таралу географиясы Қазіргі уақытта барған сайын кеңейіп келе жатқан трансұлттық ауқымды қамтиды. Демек, бұл қылмыстардың алдын алу үшін аумағы есірткі ретінде пайдаланылатын барлық елдердің арнайы қызметтерінің жұмысын тұрақты, жақсы үйлестірілген ұйымдастыру қажет.

Есірткі құралдары мен психотроптық заттардың таралуының алдын алу жөніндегі жұмысты ұйымдастырудағы арнаулы қызметтердің жоғары кәсіби, үйлесімді және үйлестірілген қызметі осындай қызметтің тиісті құқықтық, ұйымдастырушылық, материалдық-техникалық және әлеуметтік базасын құру кезінде табысты жүзеге асырылуы мүмкін. Құқықтық тұрғыдан алғанда, «құқық бұзушылықтардың алдын алу туралы» Заң қабылдау қажет, онда әртүрлі елдердің мүдделеріне қол сұғатын әртүрлі трансұлттық құқық бұзушылықтардың алдын-алу мәселелерін реттейтін жеке тәуелсіз нормаларды қарастыру перспективалы болады. Бұған есірткінің заңсыз

таралуының алдын алу мәселелері кірер еді.

Есірткі немесе психотроптық заттардың таралуының алдын алу жөніндегі ұйымдастырушылық қызметтің материалдық-техникалық базасын нығайту тұрғысынан, ең алдымен, есірткі немесе психотроптық заттардың таралу фактілеріне Белсенді қарсы тұрған азаматтарды материалдық көтермелеу міндетін шешу перспективалы болып табылады. Белсенді қарсы тұру деп есірткіні таратумен айналысатын адамды ұстауға жеке қатысу, есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды таратудың байқалған фактілері туралы Құқық қорғау органдарына хабарлау, кейіннен бұл мәліметтерді ресми органдарға бере отырып, есірткіні таратушыларды әшкерелейтін мәліметтерді белсенді іздеу және тіркеу түсініледі. Есірткінің таралуына қарсы белсенді іс-қимыл жасағаны үшін азаматтарды материалдық көтермелеу шараларын іс жүзінде іске асыру адамдардың есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың таралуына қарсы күреске белсенді қатысуға мүдделілік дәрежесінің артуына ықпал ететін болады. Өз кезегінде, қатардағы азаматтардың осындай мүдделілігін арттыру құқық қорғау органдарының азаматтармен есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының алдын алу жөніндегі жұмысты ұйымдастыруда үйлестіруді күшейтеді. Екінші жағынан, есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың таралуына қарсы күреске халықты жандандыруға бағытталған іс-шараларды мемлекеттік деңгейде нақтылау қазіргі уақытта республикада қалыптасқан күрделі есірткі ахуалының криминологиялық ахуалын едәуір дәрежеде жақсартуға ықпал етуі мүмкін.

Әлеуметтік тұрғыда қызметін жандандыру алдын алу бойынша заңсыз тарату, есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды көздейді деңгейін төмендету бойынша шаралар қабылдауға, елдегі жұмыссыздық, көздеу кеңейту атаулы халықтың аз қамтылған топтарына көмек, алдын алу үшін күшіне, олардың ұйымдасқан қылмыстық қалыптастыру ретінде таратушылар есірткі қабылдау үшін қаражаттың болуы. Есірткіні таратушылардың

қатарына көптеген жағдайларда бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдар жатады. Осы контингентке қатысты олардың уақтылы жұмысқа орналасуына және қалыпты өмірге енуіне қамқорлық жасау қажет.

Баяндалған құқықтық, ұйымдастырушылық, материалдық-техникалық және әлеуметтік жоспар шараларының және оларды ойдағыдай іске асырған кездегі мазмұнның жүйесі біздің республикамызда есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының тиімді алдын алуға мүмкіндік береді.

Тұтастай алғанда, есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз таралуының алдын алудың тиімділігін арттыру проблемасын шешу, жалпы қазіргі жағдайда қылмыстың алдын алу проблемасын шешу неғұрлым ауқымды жоспар мен мазмұн проблемасын шешумен, яғни елде жүргізіліп жатқан қылмыстық саясаттың міндеттері арасында қылмыстың алдын алудың басымдығын белгілеумен байланысты.

Ендігі кезекте, тәжірибедегі олқылықтардың орынын толықтыру мен есірткі қылмыстарының алдын алу үшін қолданыстағы заңнама мен нормативті актлерге бірқатар өзгерістер мен толықтырулар енгізуді ұсынамын:

1. Жоғарыда айтып өткендей, Қазақстан Республикасының 27.12.2019 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру және жеке адам құқықтарының қорғалуын күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңымен, ҚР ҚК-нің 297-бабына толықтырулар енгізілген. Яғни, аталған баптың 3-бөлігі «электрондық ақпараттық ресурстарды пайдалану арқылы және қоғамдық орында жасалған іс-әрекеттер» деген тармақтармен толықты.

Ендігі кезекте осы толықтырударды, әсіресе «электрондық ақпараттық ресурстарды пайдалану арқылы» деген бөлігін ескере отыра, заманауи технологияны, электронды тасымалдаушыларды, соның ішінде компьютер, планшет, ұялы телефондардағы әртүрлі мессенджерлердің көмегімен есірткі

заттарын тарату барысындағы хат алмасуды, оның ішіндегі мәтінді кінәлінің әрекетін ҚР ҚК-нің 11-тарауындағы тиісті баптармен саралау кезінде ескеру қажет.

Жалпы тәжірибеде есірткі, психотроптық заттарды өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, тасымалдау, жөнелту, жымқыру, қорқытып алу, тұтынуға көндіру дәлелдеу үшін бақылау мақсатында сатып алу әрекеттерін жасау немесе күдіктіні қылмыс үстінен ұстау қажет. Өз кезегінде бұл әрекеттердің барлығы бейне жазба жүргізу арқылы дәлелденуі керек.

Бүгінгі таңда, тергеудің толық және жан-жақты жүруін, күдіктінің әрекетін тиісті баппен неғұрлым нақты және дұрыс саралануын қамтамасыз ету үшін электрондық ақпараттық ресурстарды пайдалану арқылы, соның ішінде компьютер, планшет, ұялы телефондағы есірткі заттарын өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, тасымалдау, жөнелту, жымқыру, қорқытып алу, тұтынуға көндіру мәліметтері бар хат алмасудың ақпараттарын күдіктінің қылмыстық ниетін білдіретін негізгі фактор ретінде қарау қажеттігі туындап отыр.

Ол үшін, бірінші кезекте қылмыс жасау кезінде электрондық ақпараттық ресурстарды пайдалану арқылы, соның ішінде компьютер, планшет, ұялы телефонды кім пайдаланғанын, құрылғы байланысқа қай аймақтан шыққанын, хат алмасу қандай IP мекен-жайды немесе IMEI кодты қолданған құрылғы арқылы шыққанын нақтылап алған жөн.

Содан кейін, айыптау актісінде күдіктінің әрекетін ҚР ҚК-нің 297-бабымен саралау кезінде, егер есірткі сатушы мен сатып алушының арасындағы мәміле сәтті аяқталған болса хабарламаның мәтінін саралау белгісінің объективтік жағы ретінде қарастырып, айыптау актісіне негізгі дәлел ретінде қосу қажет.

Себебі, ҚР ҚПК-нің 299-бабы, 3-бөлігінің, 1-тармағында айыптау актісінде қылмыстық құқық бұзушылықтың оқиғасы, жасалған уақыты, орны,

оның тәсілі, себебі, салдары, саралануы және өзге де мән-жайлар жазылуы қажет делінген.

Сондықтан, ҚР ЖС-ның «Есірткінің, психотроптық заттардың, сол тектестер мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қатысты істер бойынша заңнаманы қолдану туралы» 1998 жылдың 14 мамырындағы N3 нормативтік қаулысына келесідей толықтыруларды енгізуді ұсынамын:

- «Технологияның көмегімен шығу тегі анықталған және нақтыланған, есірткі сатушы мен сатып алушының арасындағы мәміле сәтті аяқталған дерек бойынша хат алмасудағы ақпаратты кінәлінің «Өткізу» әрекетін дәлелдейтін саралау белгісі ретінде санау»

- «Технологияның көмегімен шығу тегі анықталған және нақтыланған, өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, тасымалдау, жөнелту, жымқыру, қорқытып алу, тұтынуға көндіру мәліметтері бар хат алмасудың ақпараттарын күдіктінің қылмыстық ниетін білдіретін негізгі фактор ретінде қарау».

2. Зерттеу тақырыбына қатысты тәжірибеде шешімін таппай келе жатқан тағы бір мәселе, есірткі заттарын дайындау кезінде пайдаланылатын кейбір химиялық заттардың есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлардың құрамына кірмей қалуы болып отыр.

Жалпы, ол химиялық заттарды сот медициналық сарапшылар есірткінің құрамынан анықтасада, есірткі немесе психотроптық заттар мен прекурсорлардың қатарына жатқызылмағандықтан күдіктіге айып тағу мүмкін болмай қалады.

Мысалы: 2019 жылы кәмелеттік жасқа толмаған А.В. Дьяченко интернет желісі арқылы танысқан Мәскеу қаласындағы белгісіз тұлғалардан, пошта жөнелтілімдері арқылы химиялық заттарды үнемі алып отырып үй жағдайында есірткі және психотроптық заттарды дайындаған.

Аталған дерек бойынша оның қылмыстық әрекеті ҚР ҚК-нің 297-бабы, 3-бөлігінің, 1,3-тармақтарымен сараланып, қылмыстық іс аясында алынған. «Диацетоновый спирт», «Бутилацетат» және «Альфа-

бромвалерофенон» химиялық заттарына сот медициналық сараптама тағайындалған

Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Қазақстан Республикасында бақылауға жататын есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлар тізімін, Заңсыз айналымда жүргені анықталған есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестер мен прекурсорларды шағын, ірі және аса ірі мөлшерге жатқызу туралы жиынтық кестені, Есірткі, психотроптық заттардың құрылымдық формулаларындағы сутегі, галогендер және (немесе) гидроксильді топтар атомдарын алмастырғыштар тізімін бекіту туралы» *(ары қарай- Үкімет қаулысы)* 2019 жылдың 3 шілдесіндегі №470 қаулысында, есірткі, психотроптық және прекурсорларға жататын заттардың нақты тізімі берілген.

Алайда, сараптаманың қорытындысына сәйкес, оқиға орынынан анықталған және алынған жоғарыда көрсетілген химиялық заттар психотроптық заттар мен прекурсорлардың құрамына жатпайтыны анықталған. Бұл тек бір мысал ғана. Тәжірибеде осы тектес жәйттар көптеп кездеседі.

Сондықтан, Үкімет қаулысына «Диацетондық спирт», «Бутилацетат» және «Альфа-бромвалерофенон» химиялық заттарын прекурсорлар ретінде қосу қажеттігі туындап отыр.

Сонымен қатар, ҚР ЖС-ның «Есірткінің, психотроптық заттардың, сол тектестер мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қатысты істер бойынша заңнаманы қолдану туралы» 1998 жылдың 14 мамырындағы N3 нормативтік қаулысына, «Егер, диацетоновый спирт, бутилацетат және альфа-бромвалерофенон химиялық заттарының жиынтығы бір есірткі затының құрамынан табылса, кәнілінің әрекетін ҚР ҚК-нің 11-тараудың тиісті баптарымен саларау қажет» деген бөлікті енгізген жөн деп санаймын.

2.3. Виктимологиялық профилактиканың өзекті мәселелері

Есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымы профилактикасының тиімділігін арттыру проблемасын шешу нақты алдын алу шараларының кешенін қабылдауға байланысты, олардың арасында есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз таралуының Виктимологиялық профилактикасы міндетін шешу маңызды орын алады.

Профессор А. Алексеев проблемалардың осы жолында келесі ғылыми ережелерді айтады: «қылмыстық жағдайдың ушығуы, терең меншіктің объективті және субъективті факторларынан басқа, қылмыстық саясат негізінен жағдайға (өрт сөндіру тобының қағидаты бойынша) бағытталған кезде қылмыстың алдын-алу ісінде қоғамдық ұстанымдардың берілуіне ықпал етті.қазірдің өзінде жасалған қылмыстар фактілеріне жауап беру».

Профессор А. Алексеев сипаттаған қылмыстың алдын алу саласындағы жағдай посткеңестік кеңістіктегі барлық елдерге таралуы мүмкін. Атап айтқанда, қазіргі уақытта Қазақстанда жасалған қылмыстар фактілеріне ситуациялық ден қою орын алуда. Бұл есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күресте де байқалады, бұл, негізінен, есірткімен ұсталған адамдардың ықпал ету шараларына тартылатындығында, ал есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуына қарсы кең ауқымды іс-шаралардың жеткіліксіз көлемде қолданылуында байқалады. Жүргізілген ғылыми зерттеулер нәтижелерінде есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз таралуының профилактикасы субъектілері республикада қалыптасып отырған есірткі ахуалын ғылыми болжаумен айналысуы және есірткі құралдары мен психотроптық заттардың таралу фактілерінің жолын кесуге бағытталған алдын алу әсерінің нақты шараларын ұсынуы үшін есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымының профилактикасы субъектілері қызметінің жеткілікті дәрежеде ғылыми негізделген жүйесі жоқ.

Республикада есірткінің таралуының алдын алу жөніндегі жұмыстың тиімділігін арттыру мақсатында құқық қорғау органдарының жергілікті

халықпен сенімді қарым-қатынас және ынтымақтастық жағдайын жасау перспективалы болып көрінеді, өйткені жергілікті жердің тұрғындары көп жағдайда есірткінің таралуымен кімнің айналысатыны белгілі болады. Алайда, олар әртүрлі себептермен бұл туралы үндемейді: кейбіреулері өздерімен немесе жақындарымен қырғыннан қорқатындықтан, басқалары айналасында болып жатқан оқиғаларға немқұрайлы қарауынан, ал басқалары құқық бұзушылармен жасырын ынтымақтастық сезімінің немесе оларға аяушылық пен жанашырлықтың көрінуінен. Осы ережелерге байланысты есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымының алдын алу субъектілері жергілікті халықпен, әсіресе есірткінің жүріп-тұру жолы өтетін өңірлерде, сондай-ақ есірткі притондары бар жерлерде тығыз ынтымақтастық орнатуы тиіс.

Қала жағдайында есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың қылмыстық таралуының алдын алу проблемасы жастар көп жиналатын жерлерде тиісті бақылауды орнатумен байланысты, өйткені есірткі таратушылар есірткі құралдары мен психотроптық заттарды тұтынушылар контингентін ұлғайту мүддесінде есірткіні өте жас және жас адамдарға есірткіні сатудың нақты нарығы болып табылатын нашақорлар армиясының сандық құрамын толықтыру және ұлғайту үшін тегін таратуға барады. Нарықтың сөзсіз заңдылығы оның сұраныс пен ұсыныс сияқты ажырамас компоненттері екендігі белгілі. Есірткіге өсіп келе жатқан сұранысты тудыру үшін сенімді жағдайларды қамтамасыз ету үшін есірткі сатушылар есірткінің белгілі бір бөлігін тегін қайырымдылықпен сатып алмайды, өйткені олар мұндай қайырымалдықтар оларға бірнеше есе көп пайда әкелетінін біледі. Мұндай мақсаттар үшін әдейі жалданған адамдар есірткі таратумен белсенді айналысады. Есірткіні тұтынуға тарту үшін құрбандар ретінде таратушылар, әдетте, жастарды сайлайды, бірақ көп жағдайда бай отбасылардан, болашақта есірткіні сенімді және төлем қабілетті сатып алушыны қалыптастыруға бағытталған.

Жеке жастардың есірткіні тегін алуға және тұтынуға келісімі олардың

қызығушылығына, бір тұтырудан жаман ештеңе болмайтынына, әсіресе тегін болатынына байланысты. Сонымен бірге, есірткіні таратушылар өздерінің алдына қойылған міндеттерді орындай отырып, жас адамды есірткіні қолдануға дағдыландыру және сайып келгенде дағдыландыру мақсатында есірткіні бір жас адамға бірнеше рет тегін беруді жүзеге асыра алады, оның есірткіге тәуелділікке түпкілікті қосылуына қол жеткізеді.

Түнгі клубтардың, бильярд үй-жайларының және жастар жиналатын басқа да орындардың иелері мен қызмет көрсететін персоналы арасында есірткі немесе психотроптық заттарды таратушылардың корпусы құрылады. Есірткі таратушылар келушілерді, олардың мүдделерін, қажеттіліктерін, әдеттерін зерделейді, жекелеген жастардың психологиялық ерекшеліктерін және олардың құрбан болуға және есірткі немесе психотроптық заттарды пайдалануға тартудың құрбанына айналуға ықтимал бейімділігін біледі. Бұл жас жігіттің немесе қыздың есірткі немесе психотроптық заттардың тегін бөлігін алуға дайын екендігіне сенімді бола отырып, оларға есірткі ұсынады. Кейіннен мұндай тұтынушылардың шеңбері кеңейе түседі және біртіндеп есірткі немесе психотроптық заттардың сәтті таралуы нәтижесінде адамдарды нашакорларға немесе есірткіге айналдырудың белгілі бір түрі жолға қойылады.

Жоғарыда келтірілген ережелерге байланысты құқық қорғау органдары есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды таратушыларға қатысты алдын алу шараларын қолдану үшін жастар жиналатын жоғарыда аталған жерлерде есірткі ахуалының үрдістері туралы уақтылы және дұрыс мәліметтер алу үшін агенттік қызметтің жұмысын жандандыруы қажет.

Есірткі немесе психотроптық заттардың таралу ауқымын кеңейту кінәлілердің алдын алу және оларды табу шараларының тиімділігінің жеткіліксіздігімен тікелей өзара байланыста болады. «Қылмыстық әрекет неғұрлым ұзақ жасалса, – деп жазады профессор А.Х. Миндагулов, – (өмір салты, өмір сүру құралы болады), соғұрлым қауіпсіздікке деген сенім артады. Өмірлік ұстанымдардың дұрыстығына деген сенімділік (Мен басқаша өмір

сүре алмаймын және қаламаймын, ешкімге зиян келтірмеймін, жақындарымның ешқайсысы ренжіген жоқ, бірақ кедейлік пен құқықсыз – бұл мемлекеттің кінәсі, менікі емес) цинизм, дөрекілік, өрескелдік, азғындық сияқты мінез-құлық белгілерін қалыптастырады. Сәнді өмір, барлық нәрселердегі молшылық еңбек үшін берілетін сыйға айналады» [54,122].

Егер біз қазіргі виктимология теориясының жетістіктеріне жүгінетін болсақ, онда, ең алдымен, құқық бұзушылықтың Виктимологиялық алдын-алу мәселесін әзірлеудің негізгі бағыттарын ескеру қисынды болып көрінеді. Профессор С.Я. Лебедев бұл тұрғыда былай деп жазады: «экономикалық тұрғыдан алғанда, қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың алдын-алу мемлекет пен қоғам үшін қылмыскерлерді іздеу, ашу және жазалау шығындарының үнемі өсуінен гөрі әлдеқайда оңтайлы және қажетті нәтиже болып көрінетіні ешкімге құпия емес. Бірақ, таңқаларлық, барлық адамдар – қарапайым адамнан президенттерге дейін – қылмыстық-құқықтық қуғын-сүргіннен криминализмге қарсы басымдықтың тезисінің қарапайым логикасын түсінуі, өкінішке орай, бұл қылмыстың алдын-алу үшін ресурстық қолдаудың жеткіліктілігіне әсер етпейді. Дегенмен, қауіпсіздікті қамтамасыз ету, ол қандай формада көрінсе де (ұлттық, мемлекеттік, қоғамдық, экологиялық және т.б.), ең алдымен, мемлекеттен өз отандастарын көптеген әлеуметтік қауіп-қатерлерден тиімді қорғауды талап етеді. Бұл қауіпсіздік, оны қамтамасыз ету және мемлекет-бұл қылмыстың алдын-алу және мемлекеттік репрессия адамдардың тыныш өмір сүруіне қажетті жағдай жасау үшін біріктірілуі керек өріс» [50,70-78].

Мемлекеттің өз отандастарын көптеген қауіп-қатерлерден қорғау проблемасын шешу мемлекеттің құқықтық саясатын жүргізудегі басымдықтардың бірі болып табылады. Бұл сондай-ақ құқық бұзушылықтардың алдын-алу мәселесін шешудің ажырамас бөлігі болып табылады.

«Қылмысты кез – келген мемлекет пен қоғамның қалыпты өміріне дербес қауіп ретінде қарастыра отырып, – деп жалғастырады С.Я Лебедев -

оның кез-келген әлеуметтік ортадағы жағымсыз көріністерін атап өтуге болмайды. Дегенмен, адам өмірі салаларының институционалдық ерекшеліктерін ескере отырып, әлеуметтік саладағы қауіпсіздікті ерекше атап өткен жөн. Ол әлеуметтік қорғау, Білім, мәдениет, денсаулық сақтау және т.б. сияқты салаларды біріктіреді. Мемлекеттің, ең алдымен, жеке адамның, оның күнделікті мүдделерінің кез-келген қылмыстық қол сұғушылықтан қорғалуын қамтамасыз етуі, қоғам мен мемлекеттің қылмысқа бақылау жасау тиімділігін арттыру әлеуметтік саланы (сөздің тар мағынасында) айтарлықтай нығайтуға ғана емес, сонымен бірге ұлттық қауіпсіздіктің сенімді кепілдіктерін құруға арналған» [55,104-110].

Шын мәнінде, трансұлттық есірткі қылмысының кеңейтілген ауқымы қазіргі уақытта елеулі әлеуметтік қауіпке ғана емес, сондай-ақ елдің ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіреді. Есірткіге тәуелді емес адамдардың саны үнемі өсіп келеді және елдің генофондына қауіп төніп тұр. Осы жағдайларға байланысты есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың таралуының Виктимологиялық алдын алудың нақты шараларын қабылдау үлкен мемлекеттік және әлеуметтік маңызды мәнге ие болады, өйткені бұл біздің азаматтарымызды, әсіресе жастарды есірткіге тәуелділіктен қорғау үшін не істеу керек екендігі туралы.

Жастарды есірткі немесе психотроптық заттарды қолдануға тартудың өсіп келе жатқан қаупі белгілі бір қылмыстық мақсаттарға қол жеткізу үшін белгілі бір қылмыстық мақсаттарға қол жеткізу үшін кейде террорды жүзеге асыру, қорқыныш пен қорқынышты күшейту құралы ретінде қызмет ететіндігімен де байланысты. Белгілі бір қылмыстық көзқарастағы адамдар, егер адамның өзіне немесе оның жақындарына қатысты «инеге отырғызу» қаупі ашық айтылған болса. Өмір көрсеткендей, «инеге отырғызу» барлығы өсіп келе жатқан масштабта террор құралы, кек алу құралы және қалаусыз адамдармен репрессия құралы ретінде қолданылады. Бұл жерде есірткі немесе психотроптық заттарды таратушылар ерекше рөл атқарады, олар өз тапсырыс берушілерінің немесе иелерінің еркін орындай отырып, есірткі

немесе психотроптық заттарды адресаттарға жеткізеді, яғни міндетті түрде «инеге отырғызуы» немесе есірткі немесе психотроптық заттарға еңсерілмейтін тәуелділіктің өзге нысанына енгізуі қажет адамдар.

Есірткі немесе психотроптық заттарды таратушылар тапсырыс берушілердің немесе өз иелерінің еркін орындай отырып, ықтимал құрбандардың есірткі немесе психотроптық заттарды пайдалануға дайындығына бастамашылық жасауға бағытталған белсенді іс-қимылдарды жүзеге асырады. Мұндай жағдайларда, әдетте, ауыр есірткі қолданылады, сондықтан жәбірленуші есірткі немесе психотроптық затты кем дегенде бір рет қолдану нәтижесінде шешілмейтін тәуелділікке түседі.

Жоғарыда келтірілген ережелер қазіргі уақытта есірткі немесе психотроптық заттарды таратушылардың қылмыстық әрекеттерін қолдану арқылы әртүрлі қылмыстық адамдар немесе ұйымдасқан қылмыстық топтар жүзеге асыратын нашақорлық және токсикоманикалық террор құбылыстары қоғамға елеулі қауіп төндіреді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Мемлекет пен қоғам алдында туындайтын өзекті мәселе-біздің азаматтарымызды нашақорлық пен есірткіні теріс пайдалану қаупінен қорғау. Қауіптердің осы түрінің Виктимологиялық алдын-алу деңгейін арттыру мақсатында, әрине, терроризмнің осы түрінің ықтимал құрбандарын уақтылы анықтау, сондай-ақ есірткі немесе психотроптық заттарды таратушылардың қылмыстық әрекеттерінің алдын алу және жолын кесу қажет.

Есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының Виктимологиялық алдын алуды ұйымдастырудағы табыстарға қол жеткізу жастарды тәрбиелеу, атап айтқанда, әртүрлі теріс бейімділіктер мен әдеттерден үзілді-кесілді бас тарту рухында сананы қалыптастыру, оның ішінде қызығушылық сезімінен есірткі немесе психотроптық заттарды қолдануға келісуге ұмтылу жөніндегі жұмыстағы табыстарға тікелей байланысты., себебі нашақорлық пен есірткіге тәуелділік көп жағдайда алғашқы қолданудан нашақорлық немесе есірткіге тәуелділіктің жас құрбанының қызығушылық сезімінен туындайды.

Қорытынды

Біздің республикада есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күресті одан әрі жандандыру проблемасын теориялық әзірлеу есірткі бизнесімен және нашақорлықпен, есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуымен, республикадағы есірткі ахуалының шиеленісуімен байланысты өмірлік құбылыстарды егжей-тегжейлі, тереңдетілген және жан-жақты зерттеудің жаңа әдістері мен тәсілдерін іздеуге бағытталған.

Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күресті жандандырудың әзірленіп жатқан проблемаларының кең кешенінде есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуына қарсы күресті жандандыру проблемасын зерттеу және зерттеу дербес орын алады.

Қылмыстық заңнамада есірткі немесе психотроптық заттардың таралу фактілері үшін жауапкершілік көзделмеген, есірткі немесе психотроптық заттарды тарату нысанындағы іс-әрекеттің жүруі қылмыстардың дербес құрамдарын құрайды және олар үшін тиісінше дербес қылмыстық жауаптылық пен жаза көзделуге тиіс.

Мемлекеттің есірткіге қарсы саясат жүргізуінде мемлекет пен қоғамда болып жатқан жаңа саяси, әлеуметтік-экономикалық, құқықтық және моральдық өзгерістерді Қоғамның тәуелсіз әлеуметтік топтар мен елдерге поляризациясымен байланысты, сәйкесінше жаңа көзқарастарды сипаттау мен құруды талап ететін маңызды болып табылады.

Осындай әлеуметтік-саяси атмосферада есірткі немесе психотроптық заттардың таралу фактілеріне ықпал етуді ұйымдастыру жөнінде мемлекет қабылдайтын шаралар кешенін осындай әлеуметтік зұлымдыққа қарсы тұрудың көп векторлы саясаты негізінде жүзеге асырған жөн.

Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың таралуына қарсы күресті ұйымдастыру жөніндегі нақты шараларды іске асыруда құқықтық саясат құқықтық және әлеуметтік мемлекеттің конституциялық

идеяларына, заңдылық, әділдік және гуманизм қағидаттарын мүлтіксіз сақтауға бағдарлануға тиіс, өйткені есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымы үшін жауаптылықты регламенттейтін қазіргі қолданыстағы заңнама елеулі түзетуді және өзгертуді қажет етеді.

Есірткі бизнесіне және нашақорлыққа қарсы күрес стратегиясы, сайып келгенде, қоғамда есірткі немесе психотроптық заттардың таралу көріністеріне төзбеушіліктің орнықты ахуалын қалыптастыру мақсатында құқық тәртібін, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының материалдық, ұйымдық-құқықтық, саяси кепілдіктерін нығайтудың тиімді әдістері мен құралдарын жасау міндетін қояды. Есірткіге байланысты қылмыс көп жағдайда ұйымдасқан және трансұлттық болғандықтан, қылмыстық саясатты құру кезінде есірткі немесе психотроптық заттардың қылмыстық таралуының осы ерекшеліктерін ескеру қажет. Біздің республикада есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күресті одан әрі жандандыру проблемасын теориялық әзірлеу есірткі бизнесімен және нашақорлықпен, есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуымен, республикадағы есірткі ахуалының шиеленісуімен байланысты өмірлік құбылыстарды егжей-тегжейлі, тереңдетілген және жан-жақты зерттеудің жаңа әдістері мен тәсілдерін іздеуге бағытталған.

Есірткі бизнесіне және нашақорлыққа қарсы күрес стратегиясы, сайып келгенде, қоғамда есірткі немесе психотроптық заттардың таралу көріністеріне төзбеушіліктің орнықты ахуалын қалыптастыру мақсатында құқық тәртібін, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының материалдық, ұйымдық-құқықтық, саяси кепілдіктерін нығайтудың тиімді әдістері мен құралдарын жасау міндетін қояды. Есірткіге байланысты қылмыс көп жағдайда ұйымдасқан және трансұлттық болғандықтан, қылмыстық саясатты құру кезінде есірткі немесе психотроптық заттардың қылмыстық таралуының осы ерекшеліктерін ескеру қажет.

Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды тарату нысанында көрінетін іс-әрекеттер есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз дайындау, сатып алу, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу туралы қолданыстағы нормалардың диспозициясымен қамтылмайды, дегенмен іс жүзінде есірткі құралдарының таралуы орын алған, есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды өтеусіз беруде көрінетін, өз табиғаты мен мәні бойынша әлеуметтік қауіптілігі жоғары іс-әрекеттерді білдіретін көптеген жағдайларды байқауға болады, олар үшін қылмыстық жауапкершілік заңда көзделмеген.

Жұмыста республикада есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды таратқаны үшін қылмыстық жауапкершілік пен жазаны негіздеу жүзеге асырылды. Мұндай негіздеу процесінде есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз таратқаны үшін қылмыстық жауапкершілік ұғымы, мақсаттары мен функциялары ашылады. Есірткі немесе психотроптық заттардың қылмыстық таралу құрамын құқықтық талдауға байланысты мәселелер қаралды.

Есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуының криминализациясы қажеттілігін диссертация авторы есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуынан көрінетін әрекеттердің әлеуметтік қауіптілігі мен әлеуметтік қауіпті салдарымен негіздейді.

Қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары, өздеріңіз білетіндей, мемлекеттік мәжбүрлеудің неғұрлым қатаң шараларына жатады және қоғамда орын алған құқықтық аномалия фактілерін жою мақсатында қолданылады, егер мәжбүрлеу, Мемлекеттік ықпал ету шараларынан басқа мұндай іс-әрекеттерді еңсеру мүмкін болмаса. Мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары жүйесін қолдану міндеттеріне жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің әлеуетті және нақты қауіп-қатерлерден қауіпсіздігін қамтамасыз ету кіреді. Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратуда әшкереленген адамдарға қатысты мемлекеттік мәжбүрлеудің құқықтық шараларын қолданылып жүрген заңдарға сәйкес құзыретті мемлекеттік органдар мен

олардың лауазымды адамдары жүзеге асыруы қажет. Республикада есірткінің таралуы сияқты әлеуметтік қалыптан тыс мінез-құлық фактілері үшін мемлекеттік мәжбүрлеудің қатаң заңнамалық шаралары оларды міндетті түрде енгізуді және басқа да ықпал ету шаралары біздің елімізде есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың таралуының күрт өсуін тежеуге қабілетсіз болғандықтан қолдануды қажет етеді.

Қылмыстық заңда көзделген әртүрлі құқықтық шектеулерді, айыруды, ауыртпалықтарды және өзге де жазалау мазмұны мен мәжбүрлеу шараларының қасиеттерін түсіну керек қылмыстық-құқықтық мазмұндағы есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз тарату фактілері және сипаты үшін мемлекеттік мәжбүрлеу шараларының мазмұнына енгізу елде есірткінің таралу фактілерін айналдыру және жолын кесу үшін қосымша мүмкіндіктер беруі мүмкін.

Есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды заңсыз таратумен айналысатын адамдарға қатысты мәжбүрлеп Ықпал етудің қылмыстық-құқықтық шаралары жүйесін біздің нақты болмысымызға енгізу жеке адамның, мемлекет пен қоғамның есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымының одан әрі өсуіне байланысты ықтимал және нақты қауіп-қатерлерден қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі кепілдіктерді одан әрі нығайту үшін біздің елде де, одан тыс жерлерде де белгілі бір перспективаны ашуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 02 қыркүйек 2019 жылғы Қазақстан халқына Жолдауы // Кіру режимі: (https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy).
2. Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру және жеке адам құқықтарының қорғалуын күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2019 жылдың 27 желтоқсанындағы № 292-VI ҚРЗ Заңы // Кіру режимі: (<http://adilet.zan.kaz/docs/Z1900000292#z233>). Өтінім жасау уақыты: 15.03.2021 ж.
3. *Куринов Б. А.* Научные основы квалификации преступлений. М., 1984. (184с.).
4. *Наумов а. В., Новиченков А. С.* Законы логики при квалификации преступлений. М., 1978. (104 с.).
5. *Рарог А. И.* Настольная книга судьи по квалификации преступлений. М., 2006. (224 с.).
6. *Гаухман Л. Д.* Квалификация преступлений: закон, теория, практика. М., 2004. (385 с.).
7. Сверяя дело с буквою Закона. Казахстанская правда за 28 декабря 2006 г. № 272 (25243).
8. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1. Учение о преступлении. М., 1999. (592 с.).
9. Курс советского уголовного права в шести томах. Часть общая. Том II. Преступление. М.: Наука, 1970.
10. *Глистин В. К.* Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений. – Ленинград, 1979. -С. 4 (128 с.).
11. *Каиржанов Е.* Интересы трудящихся и уголовный закон (проблемы объекта преступления). – Алма-Ата, 1973 (160 с.).
12. Учебник уголовного права. Общая часть. М., 1996. (412 с.).

13. Уголовное право. Общая часть. М.: НОРМА, 1997. (516 с.).
14. Курс уголовного права. Общая часть. М., 1999.
15. *Зателетин О.* К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве. М.: Уголовное право, 2003. №1.
16. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Алматы: Жеті жарғы, 2003. (792 с.).
17. Уголовная право. Особенная часть. М.: Новый юрист, 1998. (768 с.).
18. Российское уголовное право. Особенная часть. М.: Юрист, 1997. (496 с.).
19. Уголовная право. Общая часть. Учебник. М.: Новый юрист, 1997. - С. (592 с.).
20. *Абдиров Н. М.* Концептуальные проблемы борьбы с наркотизмом в Республике Казахстан. Автореф. докторской диссертации. Алматы, 1999. (54 с.).
21. Российские уголовное право. Общая часть. М.: Спарк, 2000. (478 с.).
22. *Кудрявцев В. Н.* Объективная сторона преступления. М., 1960. (244 с.).
23. Уголовное право России. В 2-х томах. Т. 1. Общая часть. -М: НОРМА, 1999. (639 с.).
24. *Куринов Б. А.* Научные основы квалификации преступлений. М., 1984. (184 с.).
25. В одиночку наркоманию не победить. На страже. № 47(3543) за 21 декабря 2006 г.
26. *Курманов К.Ш.* Наркомания: Уголовно-правовые и криминологические проблемы. -Фрунзе, 1984. (232 с.).
27. Уголовный кодекс Республики Казахстан с постатейными материалами. Алматы, 2005. (944 с.).
28. Уголовный кодекс Республики Казахстан с постатейными материалами. Алматы, 2005. (944 с.).
29. Толковый словарь русского языка. М., 2000. -С. 262.

30. Курс уголовного права. Общая часть. М., 1999.
31. *Ковалев М. И.* Понятие преступления в советском уголовном праве. Свердловск, 1987. (208 с.).
32. Козлов А.П. Понятие преступления. - Сб., 2004.
33. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Учебник. Алматы: Норма-К, 2005. (296 с.).
34. *Лунеев В. В.* Субъективное вменение. -М.: Спарк, 2000. (70 с.).
35. Уголовное право России. Т. 1. Общая часть. М., 1999.
36. *Сарсенов Б. С.* Контрабанда наркотиков в Казахстане: проблемы и пути их преодоления. Алматы, 1998. (160 с.).
37. *Бикеев И.* Актуальные проблемы учения о субъективной стороне преступления. М.: Уголовное право, 2002. №3.
38. *Волков Б. С.* Мотивы преступления. Казань, 1982. (150 с.).
39. *Кудрявцев В. Н.* Генезис преступления. М., 1998. (216 с.).
40. *Марцев А. И.* Некоторые аспекты учения о составе преступления. – В кн. Вопросы правовой теории и практики. –Омск, 2005.(102 с.).
41. Уголовное право России. Учебник для вузов. Т. 1. Общая часть. -М. 199.
42. *Хусаинова С.* Наркобизнес – дело тонкое? Известия, за среду 24 января 2007 г.
43. *Яковлев А. И.* О понятии «опасность личности преступника. -В кн. Проблемы совершенствования уголовного закона». М., 1984. (149 с).
44. *Спиридонов Л. И.* Социология уголовного права. М: Юрид. лит. , 1986. (240 с.).
45. *Михеев Р. И.* Субъект уголовной ответственности и личность преступника. –В кн. Вопросы уголовной ответственности и наказания. Красноярск, 1986. (177 с.).
46. Уголовный Кодекс РК с постатейными материалами.
47. *Павлов В. Г.* Субъект преступления и уголовная ответственность. – СПб., 2000. (192с.)

48. *Яковлев А.М.* Принцип социальной справедливости и основания уголовной ответственности // Советское государство и право. 1982. №3.
49. *Старков О.В.* Криминология. М., 2004.
50. *Овчинский В.С.* О преодолении «криминологического радикализма» // Журнал Российского права. М., 2006. № 5.
51. *Лесниевски-Костарева Т.А.* Дифференциация уголовной ответственности. М.: НОРМА, 2000. (400 с.)
52. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 2. М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. (400 с.).
53. *Нукенов М.О.* Борьба с наркобизнесом: состояние и перспективы // Будущие без наркотиков. Материалы международной научно-практической конференции. Алматы, 2007.
54. *Миндагулов А.Х.* Личность преступника. Алматы, 2003. (136 с.).
55. *Лебедев С.Я.* Криминологическая безопасность в системе национальной безопасности России // Российский криминологический взгляд. М., 2006. № 3.